

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਕ-ਪੱਤਰ)

ਹਾੜ/ਸਾਵਣ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਪੜਦੰ

ਜੁਲਾਈ 2007

ਜਿਲਦ ੫੧

ਅੰਕ ੪

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਮੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ :

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਓਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

Website : www.sgpc.net

E-mail : sgpc@vsnl.com

ਡਯਕ ਰਯਹੀ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਯ ਪੁਜਣ ਬਯਰੇ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਬ੍ਰਵਚ ਨਯਲ ਓਕਸ 303,

ਮੋ: 98148-98001 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਕਾਇਆ ਨਗਰਿ ਬਸਤ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੮
ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ	-ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	੨੨
ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਗੰਭੀਰ'	੨੯
ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰ	-ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	੩੩
ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੩੭
ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	-ਡਾ. ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ	੪੨
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ	-ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	੪੮
...ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਪ੍ਰਿੰ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਥਲ	੫੮
	-ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਉਦੇਕਰਨ	
ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਸ. ਪ੍ਰੇਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੭
ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ	-ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੭੫
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ	-ਸ. ਹਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰ	੭੯
ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ-੨੦	-ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ	੮੬
ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਦਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ	੮੭
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	੮੮
ਸ਼ਾਨ-ਏ-ਦਸਤਾਰ (ਕਵਿਤਾ)	-ਭਾਈ ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ	੮੯
ਖਬਰਨਾਮਾ		੯੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੨

ਹਾਫ਼ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ

* ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	੨ ਹਾਫ਼	16 ਜੂਨ
* ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੫ ਹਾਫ਼	29 ਜੂਨ
* ਜਨਮ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ	੧੬ ਹਾਫ਼	30 ਜੂਨ
* ਸਿਰਜਣਾ ਦਿਵਸ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮ ਹਾਫ਼	2 ਜੁਲਾਈ
* ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੨੧ ਹਾਫ਼	5 ਜੁਲਾਈ
* ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	੨੫ ਹਾਫ਼	9 ਜੁਲਾਈ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਗਜ ਸਾਢੇ ਤੈ ਤੈ ਧੋਤੀਆ ਤਿਹਰੇ ਪਾਇਨਿ ਤਗ॥ ਗਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਜਪਮਾਲੀਆ ਲੋਟੇ ਹਥਿ ਨਿਬਗ॥
ਓਇ ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਾਨਾਰਸਿ ਕੇ ਠਗ॥੧॥ ਐਸੇ ਸੰਤ ਨ ਮੋ ਕਉ ਭਾਵਹਿ॥

ਡਾਲਾ ਸਿਉ ਪੇਡਾ ਗਟਕਾਵਹਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਬਾਸਨ ਮਾਂਜਿ ਚਰਾਵਹਿ ਉਪਰਿ ਕਾਠੀ ਧੋਇ ਜਲਾਵਹਿ॥

ਬਸੁਧਾ ਖੋਇ ਕਰਹਿ ਦੁਇ ਚੂਲੇ ਸਾਰੇ ਮਾਣਸ ਖਾਵਹਿ॥੨॥

ਓਇ ਪਾਪੀ ਸਦਾ ਫਿਰਹਿ ਅਪਰਾਧੀ ਮੁਖਹੁ ਅਪਰਸ ਕਹਾਵਹਿ॥

ਸਦਾ ਸਦਾ ਫਿਰਹਿ ਅਭਿਮਾਨੀ ਸਗਲ ਕੁਟੰਬ ਡੁਬਾਵਹਿ॥੩॥

ਜਿਤੁ ਕੋ ਲਾਇਆ ਤਿਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਤੈਸੇ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਪੁਨਰਪਿ ਜਨਮਿ ਨ ਆਵੈ॥੪॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ 'ਚ ਅਖੌਤੀ ਅਰਥਾਤ ਨਕਲੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡੀ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬ-ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ 'ਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਸੁਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਉਜਲੇ ਬਾਣੇ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਠੱਗ ਆਖੀਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੀ ਹੋਰ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸੰਤ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਜੋ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮੂਲ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਆ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ 'ਚ ਹੀ ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਠੱਗ, ਇਹ ਬਗਲੇ ਭਗਤ ਧਰਤੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬਣਾਏ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਰਤਨ ਬੜੇ ਹੀ ਮਾਂਜ ਕੇ, ਸੁੱਚੇ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ 'ਚ ਲੱਕੜਾਂ ਵੀ ਧੋ ਕੇ ਬਾਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਮ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ 'ਚ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਾਪੀ ਅਪਰਾਧੀ ਬੰਦੇ ਪਾਪ ਅਪਰਾਧ ਕਮਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਛੋਹ ਅਰਥਾਤ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹੰਕਾਰੀ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਡੁੱਬਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਅਰਥਾਤ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੀ ਡੋਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਦੇਗਲੇ ਵਿਹਾਰ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਵੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੇ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਕਬੀਰ! ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਆਓ! ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੀਏ!!

ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਜਗਤ-ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਫਸੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਕੀਤਾ। ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਸਿੱਖ/ਗੁਰਮਤਿ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕ, ਕਵੀ-ਕਵੀਸ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਹੈਰਾਨ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਸ 'ਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜੋ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਲਕ, ਇਹ ਭਾਰਤ ਭੂ-ਖੰਡ ਦਾ ਕਣ-ਕਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਰਿਣੀ ਹੈ!

ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੁੱਟਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਤਕਾਲਿਕ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘੁਟੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਥਾਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਬੰਸ ਹੀ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਰਿਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇਕਰ ਇਸੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਭੁਆ ਲੈਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਚੋਜਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਲਾਹੁਣ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਉਣ ਤਾਂ ਐਸੇ ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਾਮੋਸ਼, ਐਸੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਾਂ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਦਾ ਪੀੜਤ ਹੋਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਵਲੰਧਰੇ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਲਾਬਤਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਅਖੌਤੀ ਡੇਰਾ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮੁਖੀ ਗੁਰਮੀਤ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਚੋਜ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸੁਆਂਗ ਉਤਾਰ ਕੇ ਤੇ ਇਉਂ ਉਕਸਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ, ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਵੱਸਦੇ-ਰੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਉਣ ਲਈ ਮਾਹੌਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਗੋਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਜੋ ਖੱਲੂਰ ਪਿਆ, ਜੋ ਤਕਰਾਰ-ਟਕਰਾਉ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ 'ਚ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰਮੀਤ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਸਬੱਬ ਕੁਦਰਤ ਆਪੇ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਡੇਰਾਵਾਦ ਗੁਰੂ-ਡੰਮੂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਭਾਵੇਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਅਲਾਮਤ ਹੈ ਪਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਪਿਛਲੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਅਲਾਮਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੱਦ ਤਕ ਵਧ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਠੋਸ ਸਮਾਧਾਨ ਲੱਭਣ ਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ, ਜਾਣੇ, ਸਮਝੇ ਬਗ਼ੈਰ

ਹੋਰ ਕਿਤਿਓਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ। ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਮੁੱਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ, ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਨੈਤਿਕ ਕਲਿਆਣ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਮੌਜੂਦ ਡੇਰੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿਲੋਂ ਵਜੋਂ ਟੇਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਐਪਰ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਡੇਰੇ ਹੀਣੇ ਸੁਆਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਵਾਲੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਨ 'ਤੇ ਐਸ਼ਾਂ-ਇਸ਼ਰਤਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ, ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ 'ਚੋਂ ਬਚਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ, ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਡੰਮੂ ਰੂਪ 'ਚ ਡੇਰੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਚੁੱਕਣੀਆਂ ਹੀ ਪੈਣਗੀਆਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਆਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੈਂਡਲਾਂ 'ਚ ਫਸੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਟੇਕਣਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ 'ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ' ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਕਸਵੱਟੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਡੇਰੇਦਾਰ ਇਸ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਵਰੋਸਾਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਉਹ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾ ਕੇ, ਚਾਰ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਖੇਤੀ ਜਿਹੀ ਵਿਖਮ ਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਡੇਰਾ-ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਵਰਗ, ਕਿਸੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੀ! ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਇਕ ਐਸਾ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਲ ਬੱਕ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਮਗਰੋਂ ਸਾਫ਼-ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੂਹਾਨੀ ਵੱਥ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ, ਜੋ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ 'ਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਵਿਦਮਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ, ਸਮਝ ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਅਮਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਐਸਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੀਰਾਂ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਰੂਪੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀਰਾਂ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕਮੁੱਠ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੋ ਯੋਗਦਾਨ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਾਸਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸ ਅਨਮੋਲ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਲਾਹਾ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਗੁਰਮੀਤ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਬਚਾਂਗੇ ਉਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਸੋਨ-ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਆਓ! ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੁੱਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ, ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕਾਇਆ ਨਗਰਿ ਬਸਤ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਤੇ ਉੱਚਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਇਆ ਅਥਵਾ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭਰਪੂਰ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਗੁਰਮਤਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਤਕ ਜਿੰਨਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਨਸਾਨੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ।

—ਸੰਪਾਦਕ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਆਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਸੰਤ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਮਹੰਤ ਦੱਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮਾਨਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਰੂਪ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਕਾਇਆ ਨਗਰਿ ਬਸਤ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰਾ॥

ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਬਸਤ ਕਛੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਹਰਿ ਲਾਧਾ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੦)

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ :

ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ॥

ਕਾਇਅਉ ਧੂਪ ਦੀਪ ਨਈਬੇਦਾ ਕਾਇਅਉ ਪੂਜਉ ਪਾਤੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰ ਪਈ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮੱਤਾਂ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧਾਰਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਟੜਤਾ ਤਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੀ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਵੱਲ ਅੱਖ ਪੁੱਟ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਬਾਹਰਲੇ ਰੂਪਾਂ, ਆਕਾਰਾਂ, ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਮੰਦਰ ਮਿਟੀ ਸੰਦੜੇ ਪਥਰ ਕੀਤੇ ਰਾਸਿ ਜੀਉ॥

ਹਉ ਏਨੀ ਟੋਲੀ ਭੁਲੀਅਸੁ ਤਿਸੁ ਕੰਤ ਨ ਬੈਠੀ ਪਾਸਿ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ :

ਘਰ ਮਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ॥

ਗਲ ਮਹਿ ਪਾਹੁਣੁ ਲੈ ਲਟਕਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੯)

ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ ਵਣਿ ਕੰਡਾ ਮੋੜੇਹਿ॥

ਵਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਢੂਢੇਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਈਸਾਈ, ਇਸਲਾਮ, ਜੈਨ, ਬੁੱਧ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਰੋਗ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਮਕ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸੇ ਨੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਮੱਤ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਹੂਦੀ, ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਧਰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਦਮ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੱਵਾ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਹੀ ਆਦਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਆਦਮ ਹੀ ਅਜਿਹੀ

ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਾਂਗ ਉਤਪਤ ਕੀਤਾ। (ਉਤਪਤੀ ੧.੨੭) ਆਦਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ: “ਯਹੋਵਾਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਹ ਫੂਕਿਆ ਸੋ ਆਦਮੀ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।” (ਉਤਪਤੀ, ੨.੭) ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਰਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਰੂਹ ਫੂਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ: “ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਗਾਰੇ ਤੋਂ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਬੰਸ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤ ਤੋਂ ਤੋਰਿਆ ਜਿਹੜਾ ਤੁੱਛ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕੰਨ ਦਿੱਤੇ, ਅੱਖਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਦਿਲ ਦਿੱਤਾ।” (ਸੂਰਤ ਅਸ ਸਜਦਾ, ੯)

ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫਲ ਵੀ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ। ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਰੀਰਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾਇਆ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਕਾਇਆ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੇਹ ਜਾਂ ਸਰੀਰ। ਦੇਹ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਓਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੂਰਤ ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਚੱਲ-ਫਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਕਾਇਆ’ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੂਰਤ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਆਤਮਕ ਯਾਤਰਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਸਰਮ ਖੰਡ, ਗਿਆਨ ਖੰਡ, ਧਰਮ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਸੱਚ ਖੰਡ। ਜੋਗੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ‘ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਠ ਜੋਗ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਣਾਂ ਨਾਲ

ਸਰੀਰਿਕ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਤੱਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਜੋਗੀ ਸੁੰਨਿ ਧਿਆਵਨਿ ਜੇਤੇ ਅਲਖ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ॥

ਸੂਖਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਕਾਇਆ ਕਾ ਆਕਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫-੬੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਇਆ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਦਾ ਹੀ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਾਇਆ ਛੋਟੀ ਤੇ ਸੀਮਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਾਇਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਜਗਤ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸਭ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਾਇਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ :

- ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਸਭ ਕਿਛੁ ਵਸੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਪਾਤਾਲਾ॥

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਵਸੈ ਸਭਨਾ ਕਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੪)

- ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸਾ ਸਭ ਓਪਤਿ ਜਿਤੁ ਸੰਸਾਰਾ॥

ਸਚੈ ਆਪਣਾ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਆਵਾ ਗਉਣੁ ਪਾਸਾਰਾ॥ (ਉਹੀ)

- ਕਾਇਆ ਮਹਲੁ ਮੰਦਰੁ ਘਰੁ ਹਰਿ ਕਾ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਈਐ ਹਰਿ ਮੇਲੇ ਮੇਲਣਹਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

- ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੫)

- ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡਿ ਖੰਡਿ ਸੋ ਜਾਣਹੁ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝਹੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਸੁਰਤ, ਮਤ, ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮੁਖੀ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤਕ ਸੂਖਮ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

- ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨)

- ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ॥ ਚਿਰੰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੬)

- ਦੇਹ ਘੋੜੀ ਜੀ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਰਾਮ॥

ਮਿਲਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਮੰਗਲੁ ਗਾਇਆ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੬)

ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਸੁਹਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਸਰੀਰ ਦੀ ਘਾਤਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਘੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੇਹੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖੇ। ਇਸ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੁਹਣੀ ਕਾਠੀ ਪਾਵੇ ਕਿ ਆਤਮਕ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ:

ਏਹ ਦੇਹ ਸੁ ਬਾਂਕੀ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਜਾਪੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸੁਹਾਵੀਆ॥

ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ ਜਨ ਨਾਨਕ ਰਾਮਿ ਉਪਾਈਆ॥

ਦੇਹ ਪਾਵਉ ਜੀਨੁ ਬੁਝਿ ਚੰਗਾ ਰਾਮ ॥ ਚੜਿ ਲੰਘਾ ਜੀ ਬਿਖਮੁ ਭੁਇਅੰਗਾ ਰਾਮ॥

(ਪੰਨਾ ੫੭੫)

ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜੇ ਸਰੀਰ ਸੁਹਣਾ ਹੈ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਕਾਇਆ ਰਚੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਲਾਏ ਹਨ:

ਕੁਮਾਰੈ ਏਕ ਜੁ ਮਾਟੀ ਗੁੰਧੀ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਬਾਨੀ ਲਾਈ॥

ਕਾਹੂ ਮਹਿ ਮੋਤੀ ਮੁਕਤਾਹਲ ਕਾਹੂ ਬਿਆਧਿ ਲਗਾਈ॥

ਸੁਮਹਿ ਧਨੁ ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ॥

ਜਮ ਕਾ ਡੰਡੁ ਮੁੰਡ ਮਹਿ ਲਾਗੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਰੈ ਨਿਬੇਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੯)

ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ-ਨਿਰੋਆ ਤੇ ਅਰੋਗ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਅਤੇ ਆਦਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਸ਼ੇ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ। ਅਖਾਣ ਹੈ ਕਿ ਤੰਦਰੁਸਤ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਮਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਯੋਗ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਖਾਧੀ ਜਾਵੇ, ਛੱਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖਾਧੇ ਜਾਣ, ਇਹ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੁਆਸਥ ਬਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਘਟਿ ਵਸਹਿ ਚਰਣਾਰਬਿੰਦ ਰਸਨਾ ਜਪੈ ਗੁਪਾਲ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਿਮਰੀਐ ਤਿਸੁ ਦੇਹੀ ਕਉ ਪਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)
 - ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥ ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥
 (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

- ਸ੍ਵਸਤਿ ਬਿਵਸਥਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮਧੁੰਤ ਪ੍ਰਭ ਜਾਪਣ॥
 ਨਾਨਕ ਰੰਗੁ ਲਗਾ ਪਰਮੇਸਰ ਬਾਹੁੜਿ ਜਨਮ ਨ ਛਾਪਣ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੨)

ਇਹ ਸਰੀਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਹੀ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਆਦਿ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਜੋਤਿ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਧਰਮ ਖੰਡ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੀਰ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਤੱਤ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ੭੨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਹਤਰਿ ਘਰ ਇਕੁ ਪੁਰਖੁ ਸਮਾਇਆ ...॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁੱਝੇ ਰਤਨ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੋਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਵੱਛ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਭਗਤੀ-ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ:

- ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕਰਮ ਕੀ ਧਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਥਿ ਮਥਿ ਤਤੁ ਕਢਈਆ॥
 ਲਾਲੁ ਜਵੇਹਰ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਗਾਸਿਆ ਭਾਂਡੈ ਭਾਉ ਪਵੈ ਤਿਤੁ ਅਈਆ॥
 (ਪੰਨਾ ੮੩੪)

- ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭੁ ਧਰਮੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਚੇ ਕੀ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ॥
 ਗੁਰਜ ਰਤਨ ਵਿਚਿ ਲੁਕਿ ਰਹੇ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਕੁ ਕਵੈ ਖੋਤਿ॥
 (ਪੰਨਾ ੩੦੯)

- ਅਠੀ ਪਹਰੀ ਅਠ ਖੰਡ ਨਾਵਾ ਖੰਡੁ ਸਰੀਰੁ॥
 ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਏਕੁ ਭਾਲਹਿ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੬)
 - ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਗਿਆਨਿ ਰਤਨਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ॥

ਮਨਮੁਖ ਮੂਲੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਮਾਣਸਿ ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਨ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੬)

ਤਨ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨ ਸਰੀਰਿਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੁਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਇਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਿੱਛੇ ਮਨ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਤਕੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਡੋਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਮਨੁ ਨ ਡਿਗੈ ਤਨੁ ਕਾਹੇ ਕਉ ਡਰਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੬੨)

ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਵਸਤੂ ਮਨ ਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਮਨ ਰੱਬ ਦੀ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰਿਕ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਰਮ ਅਜਿਹੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਤੇ ਸੁਖੀ ਰਹੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ। ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ, ਸੁਰਤਿ, ਮਤਿ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :

- ਤਨ ਮਹਿ ਮਨੁਆ ਮਨ ਮਹਿ ਸਾਚਾ॥ ਸੋ ਸਾਚਾ ਮਿਲਿ ਸਾਚੇ ਰਾਚਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੬)

- ਮਨਿ ਮੈਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੈਲਾ ਤਨਿ ਧੋਤੈ ਮਨੁ ਹਛਾ ਨ ਹੋਇ॥

ਇਹ ਜਗਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੮)

- ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ॥ ਤਿਥੈ ਘਾਤਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ॥

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥ ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

- ਕੰਗੂ ਕੀ ਕਾਂਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ ਅਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਨਿ ਸਾਸੁ॥

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਮੁਖਿ ਟਿਕਾ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਮਤਿ ਵਿਗਾਸੁ॥

ਓਤੁ ਮਤੀ ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਗੁਣਤਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭)

- ਸਾ ਮਤਿ ਦੇਹੁ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭ ਜਿਤੁ ਤੁਮਹਿ ਅਰਾਧਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੭)

- ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ॥
 ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ॥
 ਓਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੰਡੀਐ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਪਸਾਉ॥
 ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਕਸੀਐ ਵੰਨੀ ਚੜੈ ਚੜਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੬)

- ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ ਭੇਸੁ ਸੰਜਮ ਕੋ ਜਾਪ ਸੁ ਅਜਪਾ ਜਾਪੈ॥
 ਸਦਾ ਰਹੈ ਕੰਚਨ ਸੀ ਕਾਯਾ ਕਾਲ ਨ ਕਬਹੂੰ ਬਯਾਪੈ॥ (ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਪਾ. ੧੦)

ਕਾਇਆ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਇਆ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

- ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ॥
 ਇਕਨਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)
 - ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)
 - ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ॥ ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਨੂਪੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਕਾਇਆ ਅਤੇ ਹੰਸ ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਜੋਤਿ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਜੀਵਨ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਬਿਨਾਂ ਜੋਤਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਜੋਤਿ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਜੋਤਿ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਮਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸਰੀਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਦਲਣਹਾਰ ਤੇ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ ਜਿਉ ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੧)

ਗੁਰਮੁਖ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਚੱਲਦਿਆਂ “ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ” ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ “ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨਿ ਥੀਆ ਰਾਮ” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜੋਤਿ ਪਰਮ ਤੱਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਰਨਾ ਇਹ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਏਹਾ ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਏਈ ਬੰਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ) ਜੁੜਦੇ-ਟੁੱਟਦੇ ਤੇ ਵਿਛੜਦੇ-ਮਿਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੁੱਟਣ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਜੋਤਿ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੁੜਨ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦੇਹ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਜੁੜਿ ਜੁੜਿ ਵਿਛੜੇ ਵਿਛੜਿ ਜੁੜੇ॥ ਜੀਵਿ ਜੀਵਿ ਮੁਏ ਮੁਏ ਜੀਵੇ॥

ਕੇਤਿਆ ਕੇ ਬਾਪ ਕੇਤਿਆ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੇਤੇ ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਹੁਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਢਾਲ ਕੇ ਹੀ ਕਾਇਆ ਦੀ ਦਾਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰਿ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਰੰਗ ਕੇ ਹੀ ਕਾਇਆ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਰਸਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਹੰਸ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੂਰਖ ਲੋਕ ਬਾਹਰੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਤਮ ਅਨੰਦ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਤੇ ਹੰਸ ਦਾ ਵਿਜੋਗ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਭਟਕਦਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

- ਸਾ ਕਾਇਆ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੈ ਸਚੈ ਆਪਿ ਸਵਾਰੀ॥

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਦਰਿ ਢੋਈ ਨਾਹੀ ਤਾ ਜਮੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੪)

- ਕਾਇਆ ਹੰਸਿ ਸੰਜੋਗੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇਆ॥

ਤਿਨ ਹੀ ਕੀਆ ਵਿਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਉਪਾਇਆ॥

ਮੂਰਖੁ ਭੋਗੇ ਭੋਗੁ ਦੁਖ ਸਥਾਇਆ॥

ਸੁਖਹੁ ਉਠੇ ਰੋਗੁ ਪਾਪ ਕਮਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੜਕੇਗੀ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਜੇ ਲਖ ਇਸਤਰੀਆ ਭੋਗ ਕਰਹਿ ਨਵ ਖੰਡ ਰਾਜੁ ਕਮਾਹਿ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਗੁਰ ਸੁਖੁ ਨ ਪਾਵਈ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬)

ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਕਰਨ ਲਈ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਾਇਆ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁਰਤ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਸਰੀਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਆਪੇ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੀ

ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਨਾਹੁਣ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ:

- ਕਾਇਆ ਕੂੜਿ ਵਿਗਾੜਿ ਕਾਹੇ ਨਾਈਐ॥ ਨਾਤਾ ਸੋ ਪਰਵਾਣੁ ਸਚੁ ਕਮਾਈਐ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੫)

- ਵਸਤ੍ਰ ਪਖਾਲਿ ਪਖਾਲੇ ਕਾਇਆ ਆਪੇ ਸੰਜਮਿ ਹੋਵੈ॥

ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਲਗੀ ਨਹੀ ਜਾਣੈ ਬਾਹਰਹੁ ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯)

- ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਲੋਭ ਬਹੁ ਤੂਠੇ ਬਾਹਰਿ ਨਾਵਹੁ ਕਾਹੀ ਜੀਉ॥

ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਸਦ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਤਰ ਕੀ ਗਤਿ ਤਾਹੀ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੮)

- ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ॥ ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪)

- ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥

ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਇਆ ਰਕਤ ਬੂੰਦ ਦਾ ਇਕ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਜੋ ਮਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕਾਇਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਇਕ ਭਸਮ ਦੀ ਢੇਰੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕਾਇਆ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਇਆ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਇਉਂ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ:

ਜਲ ਕੀ ਭੀਤਿ ਪਵਨ ਕਾ ਥੰਭਾ ਰਕਤ ਬੂੰਦ ਕਾ ਗਾਰਾ॥

ਹਾਡ ਮਾਸ ਨਾੜੀ ਕੋ ਪਿੰਜਰੁ ਪੰਖੀ ਬਸੈ ਬਿਚਾਰਾ॥੧॥

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਿਆ ਮੇਰਾ ਕਿਆ ਤੇਰਾ॥ ਜੈਸੇ ਤਰਵਰ ਪੰਖਿ ਬਸੇਰਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ ॥

ਰਾਖਹੁ ਕੰਧ ਉਸਾਰਹੁ ਨੀਵਾਂ॥ ਸਾਢੇ ਤੀਨਿ ਹਾਥ ਤੇਰੀ ਸੀਵਾਂ॥੨॥

ਬੰਕੇ ਬਾਲ ਪਾਗ ਸਿਰਿ ਡੇਰੀ॥ ਇਹੁ ਤਨੁ ਹੋਇਗੋ ਭਸਮ ਕੀ ਢੇਰੀ॥੩॥

ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕੁ ਮਹਲਾ ੫’ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਇਆ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਾਚੀ ਦੇਹ ਮੋਹ ਫੁਨਿ ਬਾਂਧੀ ਸਠ ਕਠੋਰ ਕੁਚੀਲ ਕੁਗਿਆਨੀ॥

ਧਾਵਤ ਭ੍ਰਮਤ ਰਹਨੁ ਨਹੀ ਪਾਵਤ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹੀ ਜਾਨੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਹੋਛੇ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ! ਇਸ ਕੱਚੀ ਦੇਹ ਨਾਲ ਜੋ ਤੂੰ ਮੋਹ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਲਾਇਆ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੇਰਾ ਮਨ ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਮੈਲ ਨਾਲ

ਭਰਿਆ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਦਾ ਭਟਕਦਾ ਹੈਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤੂੰ ਜੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਮਦਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਤੇ ਅਸਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਰੇ ਗੁਨ ਹੀਨ ਦੀਨ ਮਾਇਆ ਕ੍ਰਿਮ ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਏਕ ਘਰੀ॥

ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੇਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ ਨਾਨਕ ਕਾਟਿ ਭਰੰਮ ਭਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੀੜੇ! ਇਕ ਘੜੀ ਲਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰ ਕਿ ਹੇ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਸਾਗਰ! ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਉ, ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਜਾਲਾ ਕਟ ਦਿਉ!

ਰੇ ਮਨ ਮੂਸ ਬਿਲਾ ਮਹਿ ਗਰਬਤ ਕਰਤਬ ਕਰਤ ਮਹਾਂ ਮੁਘਨਾਂ॥

ਸੰਪਤ ਦੋਲ ਝੋਲ ਸੰਗਿ ਝੂਲਤ ਮਾਇਆ ਮਗਨ ਭ੍ਰਮਤ ਘੁਘਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਮਨ ਰੂਪੀ ਚੂਹੇ! ਦੇਹੀ ਰੂਪੀ ਖੁੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਤੂੰ ਇਤਨਾ ਗੁਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਸੰਪਦਾ ਰੂਪੀ ਪੰਝੂੜੇ ਦੇ ਝੂਟੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਉੱਲੂ ਵਾਂਗ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈਂ।

ਦੇਹ ਨ ਗੇਹ ਨ ਨੇਹ ਨ ਨੀਤਾ ਮਾਇਆ ਮਤ ਕਹਾ ਲਉ ਗਾਰਹੁ॥

ਛਤ੍ਰ ਨ ਪਤ੍ਰ ਨ ਚਉਰ ਨ ਚਾਵਰ ਬਹਤੀ ਜਾਤ ਰਿਦੈ ਨ ਬਿਚਾਰਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੮)

ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਜੀਵ! ਇਹ ਸਰੀਰ ਘਰ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਕਦੇ ਤਕ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਅਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਛਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਚੱਲੇਗਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਤੇਰਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਤੂੰ ਕੋਈ ਚੋਜ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਮਾਇਆ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗ ਕਰਤ ਭ੍ਰਮ ਮੋਹ ਕੈ ਕੂਪਿ ਗੁਬਾਰਿ ਪਰਿਓ ਹੈ॥

ਏਤਾ ਗੁਬੁ ਅਕਾਸਿ ਨ ਮਾਵਤ ਬਿਸਟਾ ਅਸੁ ਕ੍ਰਿਮਿ ਉਦਰੁ ਭਰਿਓ ਹੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੮)

ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਹੀਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੰਗ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੋਹ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪੇਟ ਵਿਸ਼ਟਾ, ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਹੀ ਕਾਇਆ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਰੀਰ ਚੱਲਦਾ

ਹੈ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਲੜ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ॥ ਸੋ ਦੇਹੀ ਭਜੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵ॥੧॥

ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਭੂਲਿ ਮਤ ਜਾਹੁ॥ ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਕਾ ਏਹੀ ਲਾਹੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਜਬ ਲਗੁ ਜਰਾ ਰੋਗੁ ਨਹੀ ਆਇਆ॥ ਜਬ ਲਗੁ ਕਾਲਿ ਗ੍ਰਸੀ ਨਹੀ ਕਾਇਆ॥

ਜਬ ਲਗੁ ਬਿਕਲ ਭਈ ਨਹੀ ਬਾਨੀ॥ ਭਜਿ ਲੇਹਿ ਰੇ ਮਨ ਸਾਰਿਗਪਾਨੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)

ਸਰੀਰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਹੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਹੇ ਸਰਣਿ ਜੋਗ ਦਯਾਲਹ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਮਯਾ ਕਰੋ॥

ਸਰੀਰ ਸੂਸਥ ਖੀਣ ਸਮਏ ਸਿਮਰੰਤਿ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਦਾਮੋਦਰ ਮਾਧਵਹ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮੁਰੜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਢਾਪਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਬਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਹੀ ਸਾਬਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਮਦਾ ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਜਜਰੀ ਹੈ ਇਸ ਨੋ ਜਰੁ ਪਹੁਚੈ ਆਏ॥

ਗੁਰਿ ਰਾਖੇ ਸੇ ਉਬਰੇ ਹੋਰੁ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਆਵੈ ਜਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੫੮੪)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਚਿਰਸਥਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਕਾਇਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਾਇਆ ਵਾਂਗ ਸਵਰਨ ਰੰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਕ੍ਰਮੁ ਮਾਇਆ ਵਿਚਹੁ ਕਟੀਐ ਸਚੜੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਏ॥

ਸਚੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਏ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ਮਿਲਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥

ਸਦਾ ਅਨੰਦਿ ਰਹੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਵਿਚਹੁ ਹੰਉਮੈ ਜਾਏ॥

ਜਿਨੀ ਪੁਰਖੀ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਨ ਕੈ ਹੰਉ ਲਾਗਉ ਪਾਏ॥

ਕਾਇਆ ਕੰਚਨੁ ਤਾਂ ਥੀਐ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਏ ਮਿਲਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੫੮੫)

ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ

ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਦੀ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ :

ਤੇਰੇ ਬੰਕੇ ਲੋਇਣ ਦੰਤ ਰੀਸਾਲਾ॥ ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾ॥

ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਢਾਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਜਿਹੜੀ ਕਾਇਆ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਝੂਠੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਮਿੱਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਲੰਘੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਮੁਚੁ ਕੂੜੁ ਕਮਾਵਹਿ ਬਹੁਤੁ ਉਠਾਵਹਿ ਭਾਰੋ॥

ਤੂੰ ਕਾਇਆ ਮੈ ਰੁਲਦੀ ਦੇਖੀ ਜਿਉ ਧਰ ਉਪਰਿ ਛਾਰੋ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੪)

- ਕਾਇਆ ਕਮਲੀ ਹੰਸੁ ਇਆਣਾ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਤ ਬਿਹਾਣੀਤਾ॥

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਨਾਗੀ ਦਾੜੈ ਫਿਰਿ ਪਾਛੈ ਪਛਤਾਣੀਤਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੬)

- ਕਾਇਆ ਕਚੀ ਕਚਾ ਚੀਰੁ ਹੰਢਾਏ॥ ਦੂਜੈ ਲਾਗੀ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਏ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਜਲਦੀ ਫਿਰੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਣਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੧)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਕਾਠ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਇਆ ਅਗਨੀ ਦੀ ਆਂਚ ਲੱਗਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਰਾਮ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਖੋਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਕਬੀਰ ਰਾਮੁ ਨ ਧਿਆਇਓ ਮੋਟੀ ਲਾਗੀ ਖੋਰਿ॥

ਕਾਇਆ ਹਾਂਡੀ ਕਾਠ ਕੀ ਨਾ ਓਹ ਚਰ੍ਹੈ ਬਹੋਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੮)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ, ਕਾਇਆ ਨੂੰ, ਮਨ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਰਸਨਾ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੁੱਧ ਲਿਖਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿਆਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਸਨਾ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਧਕ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਕਾਗਦੁ ਜੇ ਥੀਐ ਪਿਆਰੇ ਮਨੁ ਮਸਵਾਣੀ ਧਾਰਿ॥

ਲਲਤਾ ਲੇਖਣਿ ਸਚ ਕੀ ਪਿਆਰੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਲਿਖਹੁ ਵੀਚਾਰਿ॥

ਧਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਪਿਆਰੇ ਸਾਚੁ ਲਿਖੈ ਉਰਿ ਧਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੬)

‘ਧਨੁ ਲੇਖਾਰੀ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਰਥਾਇ ਸਮਝ ਰਹੇ

ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਸਾਧਕ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਿ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਲਈ ਭਾਵਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਰਜਾ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਇਆ ਕਾਗਦ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਨਾਉ ਵਿਸਾਰਹਿ ਬੇਦੁ ਸਮਾਲਹਿ ਬਿਖੁ ਭੂਲੇ ਲੇਖਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੫-੧੬)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੁਰਾਹੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਨੱਤੀਆਂ ਪਾ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਸਜਾ-ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਫਹਿਮੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਗੰਦੀ ਚੀਜ਼ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਮਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇ ਮਜੀਠ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਦਗ-ਦਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ :

- ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਅੰਤਰਿ ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੮)

- ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਸੋਹੰਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਿਤ ਗਨਾ॥

ਹਰਿ ਬਿਸਰੁ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਾਨ ਪਿਆਰੇ ਚਿਤਵੰਤਿ ਦਰਸਨੁ ਸਦ ਮਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੪੬)

- ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਦੇ ਸਹੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਚਾਣੀਏ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਉਜਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਫਲ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ ਸਫਲ ਜਾਤ੍ਰਾ॥

ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੭)

- ਸਹਜਿ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਰਣੁ ਨ ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ

—ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ੭੩ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੬੩ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ— ਇਕ ਆਤਮਾ, ਦੂਸਰਾ ਮਨ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਸਰੀਰ। ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੇਲ ਰਹੇ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਯਾਨੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜਦ ਤਕ ਸੂਰਜ ਯਾਨੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਮਨ ਵੀ ਅਮਰ ਹੈ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਇਆ, ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਕੁਦਰਤ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਮਨ ਦੀ ਖੇਡ ਮਾਇਆ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਆਤਮਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨੀ ਵਿਚ ਮਨ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਭਲਾ-ਬੁਰਾ ਸੋਚਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਜਨਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਹੈ ਜੋ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਜਦ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰੀਰਿਕ ਰੋਗ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਮਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸਿਸਟਮ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੋਗਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੁਖੀ ਜਾਂ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਗਾ-ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣਾ ਵੀ ਮਨ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

* # ੩੦੨, ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮੋ: ੯੮੮੮੯-੨੬੬੮੦

ਇੱਛਾ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਕਲਪ, ਵਿਕਲਪ, ਗਿਆਨ, ਸਿਆਣਪ, ਸ਼ਕਤੀ, ਸਮਝ ਬੂਝ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਭੇਦ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹਨ:

੧. ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ (MEMORY)
੨. ਵਿਚਾਰ-ਭਾਵਨਾ (INTELLECTUAL EMOTION)
੩. ਨਿਰਣਾਇਕ (DECISIVE)
੪. ਅਹੰਕਾਰ ਹਉਮੈ (EGO)

ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਭਾਵਨਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਇਕ ਅਗਲੇ ਕਰਮ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਉੱਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਭਾਵਨਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਣਾਇਕ ਤੇ ਹਉਮੈ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਸੂਚਨਾ, ਅਨੁਭਵਾਂ, ਆਕਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗੋਦਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਸੂਚਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਲਚਕਦਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਮਨ ਦੇ ਕਰਤੱਵ

ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਰਾਦਾ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਨਿਸਚਾ ਲਿਆਉਣਾ ਜਾਂ ਨਿਸਚਾ ਤਿਆਗਣਾ, ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਢਿੱਲਾ ਕਰਨਾ, ਡਰਨਾ, ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ। ਮਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਨੱਕ, ਜੁਬਾਨ, ਚਮੜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਚੁੱਖਦਾ ਹੈ, ਸੁੰਘਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਇੰਦਰੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੋਲਣਾ, ਹਿੱਲਣਾ-ਜੁਲਣਾ, ਪਕੜਨਾ, ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਮੁਆਦ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ, ਜੰਮਣਾ। ਮਨ ਚੇਤਨਾ (CONSCIOUSNESS) ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਭੌਤਿਕ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਾ ਚੇਤਨ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੌੜਿਆ ਫਿਰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਵਿਚ ਅਚੇਤ ਮਨ (SUB CONSCIOUS MIND) ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਅਚੇਤ ਮਨ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ

ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ (ਹਿਰਦਾ, ਫੇਫੜੇ ਆਦਿਕ) ਜੋ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਹ ਅਚੇਤ ਮਨ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਉਹੀ ਸੋਚਾਂ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮਨ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ

੧. ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ : ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝ ਦਾ ਸਾਰਾ ਯੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰੇ ਦੋਵੇਂ ਜਾਗ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੨. ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ : ਇਸ ਵਿਚ ਇੰਦਰੇ ਸੌਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਸਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

੩. ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ : ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰੇ ਸੌਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਆਰਜ਼ੀ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੪. ਚੌਥਾ ਪਦ ਜਾਂ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ : ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਸਭ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਕੜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚੇਤ, ਅਚੇਤ ਅਤੇ ਨਿਰਚੇਤ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ (ਮੋਕਸ਼) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਮਨ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਨਾਸ਼-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ। ਮਨ ਬਾਬਤ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਕਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਮਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਤਿਸੰਗ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਘਾਲ-ਕਮਾਈ ਸਦਕਾ ਪਾਤਰਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਾਕਮ ਹੈ। ਮਨ ਜੋ ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਨ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਮਲ ਵੀ ਚੰਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਸੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਭੋਜਨ (ਭਜਨ) ਨੇਕੀ ਦੀ ਰਾਹ ਦਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਬਹੁਤ ਅਮੋੜ, ਅਵੈੜਾ ਤੇ ਚੰਚਲ ਹੈ। ਮਨ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਧਨ ਜੋੜ ਕੇ (ਵੀ) ਮਨ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ (ਇਸਤਰੀਆਂ) ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

ਬਹੁਤ ਦਰਬੁ ਕਰਿ ਮਨੁ ਨ ਅਘਾਨਾ॥ ਅਨਿਕ ਰੂਪ ਦੇਖਿ ਨਹ ਪਤੀਆਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੯)

ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੰਚ ਬਿਕਾਰ ਮਨ ਮਹਿ ਬਸੇ ਰਾਚੇ ਮਾਇਆ ਸੰਗਿ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਹੋਇ ਨਿਰਮਲਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਰੰਗਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੭)

ਮਨ ਲੋਭੀ : ਮਨ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਲੋਭੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ-ਵੇੜੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਮਨ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਲਾਲਚੀ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਲੋਭ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਏਹੁ ਮਨੋ ਮੂਰਖੁ ਲੋਭੀਆ ਲੋਭੇ ਲਗਾ ਲੋਭਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੧)

ਮਨ ਮੈਲਾ : ਮਨ ਨੂੰ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਾਲਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੇਲੀ ਦੀ ਲੀਰ (ਕੋਹਲੂ ਵਿਚ ਫੇਰਨ ਵਾਲੀ) ਧੋਤਿਆਂ ਚਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਸੌ ਵਾਰੀ ਧੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ:

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਮਲੁ ਲਾਗੀ ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਸਿਆਹੁ॥

ਖੰਨਲੀ ਧੋਤੀ ਉਜਲੀ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਣਿ ਪਾਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਮਨ ਖੋਟਾ : ਮਨ ਖੋਟਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ:

ਮਨ ਖੁਟਹਰ ਤੇਰਾ ਨਹੀ ਬਿਸਾਸੁ ਤੂ ਮਹਾ ਉਦਮਾਦਾ॥

ਖਰ ਕਾ ਪੈਖਰੁ ਤਉ ਛੁਟੈ ਜਉ ਉਪਰਿ ਲਾਦਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੧੫)

ਮਨ ਹਾਥੀ ਸਮਾਨ : ਮਨ ਹਾਥੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਵਤ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਡੰਡੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਭਲੇ ਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁੜ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ :

ਮਨੁ ਕੁੰਚਰੁ ਪੀਲਕੁ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨੁ ਕੁੰਡਾ ਜਹ ਖਿੰਚੇ ਤਹ ਜਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਹਸਤੀ ਕੁੰਡੇ ਬਾਹਰਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਉਝੜਿ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਮਨ ਚੰਚਲ : ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਸਹਿਜੇ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਚਿਤੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਮਨ ਦਸਾਂ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੰਚਲੁ ਵਸਿ ਨ ਆਵੈ॥

ਦੁਬਿਧਾ ਲਾਗੈ ਦਹ ਦਿਸਿ ਧਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨ ਘਰ ਦੇ ਜੰਜਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਮਾਇਆ ਦੀ ਦੋੜ-ਭੱਜ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਮਮਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਚੰਬੜਦੀ ਹੈ:

ਇਹੁ ਮਨੁ ਗਿਰਹੀ ਕਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਉਦਾਸੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੬੧)

ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ ਪਰ ਚੰਚਲਤਾ ਤੇ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ:

ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਉਮੈ ਹਟਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਮਨ ਰੇ ਹਉਮੈ ਛੋਡਿ ਗੁਮਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੧)

ਮਨ ਮੰਦਰ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਾੜ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਨ ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਹੈ:

ਮਨੁ ਮੰਦਰੁ ਤਨੁ ਸਾਜੀ ਬਾਰਿ॥

ਇਸ ਹੀ ਮਧੇ ਬਸਤੁ ਅਪਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੮੦-੮੧)

ਮਨ ਮਿੱਤਰ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰ ਮਨ! ਸੁਣ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਹ (ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ) ਹੀ ਵੇਲਾ ਹੈ:

ਸੁਣਿ ਮਨ ਸਿਤ੍ਰੁ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਲੁ ਵੇਲਾ ਹੈ ਏਹ॥

(ਪੰਨਾ ੨੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜੋਗੀ, ਪਦਾਰਥਕ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੋਗੀ, ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਜਾਂ ਗਵਾਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ, ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਮਨ ਮੰਗਤਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗੀ, ਭੋਗੀ, ਮੂਰਖ, ਦਾਤਾ, ਮੰਗਤਾ ਆਦਿ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਮਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ ਉਨਾ ਚਿਰ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ:

ਮਨੁ ਜੋਗੀ ਮਨੁ ਭੋਗੀਆ ਮਨੁ ਮੂਰਖੁ ਗਵਾਰੁ॥

ਮਨੁ ਦਾਤਾ ਮਨੁ ਮੰਗਤਾ ਮਨੁ ਸਿਰਿ ਗੁਰੁ ਕਰਤਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩੦)

ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤ ਉੱਚੀ : ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ‘ਮਨ ਨੀਵਾਂ’ ਅਤੇ ਮਤ ਉੱਚੀ’ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਭਾਵ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਏ, ਹਉਮੈ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਔਗੁਣ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮਤ ਉੱਚੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਦਮ-ਕਦਮ ‘ਤੇ ਧੋਖਾ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਲਾਕ, ਪਾਖੰਡੀ ਤੇ ਆਪੂੰ ਬਣੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਠੱਗ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਫਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ (ਸਰੀਰ ਦੇ) ਅੰਦਰ ਬਦਬੋ ਹੈ ਤੇ ਗੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈ:

ਮਨ ਕਹ ਅਹੰਕਾਰਿ ਅਫਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੩੦)

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

ਅਸੀਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਨਿੱਤ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਭਜਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਮਨ ਨਿਰੋਆ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰ ਕੇ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨਿਰੋਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਕਾਵਟਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਪਨਾ ਮਨ ਤਨ ਭਏ ਅਰੋਗਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਹੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਨ! ਜੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਦਾ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਲੋੜਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਦਾ

ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ:

ਏ ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਮਾਲੇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਇਕ ਸਥੂਲ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹੇ ਘੁੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨ ਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ, ਦੁੱਖ-ਸੁਖ, ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ, ਮਿਲਾਪ-ਵਿਛੋੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਤਾਕਤਵਰ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਮਨ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਪਰਮ ਚੇਤਨਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਹੋ ਕੇ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਨ ਚੰਚਲ, ਗਵਾਰ, ਮੂਰਖ, ਮੈਲਾ, ਲੋਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਆਤਮਾ ਸਰੂਪ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਜੀਵ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਪੂਰਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਮੰਗਤਾ ਨਹੀਂ, ਦਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਣਨ ਤੇ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਚੰਚਲ ਮਨ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਮਨ, ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਗੁਰੂ ਨਮਿਤ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਮਨ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਆ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਡਾ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੋ ਮੇਰੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈਂ ਜੋ ਨਿਰਾ ਨੂਰ ਹੀ ਨੂਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਸ ਅਸਲੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਬਣਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈ:

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਗੰਭੀਰ'*

ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ, ਸੁਖ ਵੇਲੇ ਸੁਕਰਾਨਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਲਿਖਤ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਉੱਕਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। “ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਦੁਇ ਦਰਿ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰਹਿ ਜਾਇ ਮਨੁਖ” ਅਤੇ “ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ” ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ, ਸੰਜੋਗ ਅਤੇ ਵਿਜੋਗ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਗੁਣੀ-ਨਿਧਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਦੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ, ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਵਿਜੋਗ ਨੂੰ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਜਾਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ’ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੁਖ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਦੁੱਖ’ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ:

ਦੁਖੁ ਦਾਰੁ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਹੁਤੈ ਧਨਿ ਖਾਟੇ ॥ ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਪੇਖੇ ਨਿਰਤਿ ਨਾਟੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੪੭)

ਠੀਕ ਜਿਵੇਂ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖ ਅਤੇ ਵਿਜੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਜੋਗ ਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਕਤ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੀ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ’ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ

* ਪਿੰਡ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ, ਡਾਕ: ਧਰਮਕੋਟ ਬੱਗਾ, ਤਹਿ: ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਮਨ ਹੀ ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਥਾਏਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਠੀਕ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਉੱਤਲ ਲੈਨਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਬਿਖਰੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਆਪ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲੰਗੜੇ ਜਾਂ ਅਪਾਹਜ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰੋ।

ਸਮਾਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ। ਜੀਵਨ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਛੋਟਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਛੋਟਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲੀ ਉਸਦੀ ਸਵੇਰ ਵੀ ਚਾਨਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਸਮੇਂ' ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਗੋਲਣਯੋਗ ਹਨ:

ਰਹੀ ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ ਸਮੇਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ,
ਫੜ-ਫੜ ਰਹੀ ਧਰੀਕ, ਸਮੇਂ ਖਿਸਕਾਈ ਕੰਨੀ,
ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਸਕੀ ਰੋਕ, ਅਟਕ ਜੋ ਪਾਈ ਭੰਨੀ,
ਤ੍ਰਿਖੇ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਗਿਆ ਟੱਪ ਬੰਨੇ ਬੰਨੀ,
ਹੋ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ,
ਕਰ ਸਫਲ ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ,
ਇਹ ਠਹਿਰਨ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,
ਲੰਘ ਗਿਆ ਨਾ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ।

ਸਮਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਬੀਤਿਆ ਸਮਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪਛਤਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਵਾਲਾ ਅੰਞਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਅੰਦਰ ਸਾੜਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਮੂਰਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ 'ਅੱਜ' ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਸ਼ਿਗਾਰਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ

ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਧਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਸੇਧ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਸਦ-ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਲਿਆ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਸੁਆਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਸਾਰੂ ਚਿੰਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ:

ਗੁਰਸਿਖ ਮਨ ਪਰਗਾਸੁ ਹੈ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਅਜਰੁ ਜਰੰਦੇ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਬੇਕੀ ਧਿਆਨੁ ਧਰੰਦੇ।

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਲੀਣ ਹੋਇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣੰਦੇ।

ਭੂਤ ਭਵਿਖਹੁ ਵਰਤਮਾਨ ਅਬਿਗਤਿ ਗਤਿ ਅਤਿ ਅਲਖ ਲਖੰਦੇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਅਛਲੁ ਛਲੁ ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਕਰਿ ਅਛਲੁ ਛਲੰਦੇ।

ਭਵਜਲ ਅੰਦਰਿ ਬੋਹਿਥੈ ਇਕਸ ਪਿਛੇ ਲਖ ਤਰੰਦੇ।

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਿਲਨਿ ਹਸੰਦੇ॥੧੪॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੬)

ਹੋ ਸੰਭਲ ਸੰਭਲ ਇਸ ਅੱਜ ਨੂੰ,

ਇਹ ਬੀਤੇ ਮਹਾਂਰਸ ਪੀਂਦਿਆਂ,

‘ਹਰਿਰਸ’ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਖੀਵਿਆਂ,

ਹਰਿਰੰਗ’ ਹਰਿ ਕੀਰਤ ਚਾਉਂਦਿਆਂ।

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ)

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਤਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਸੰਵਾਰਨ ਹਿਤ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਦੂਰ ਜੇਕਰ ਅਜੇ ਸਵੇਰਾ ਹੈ,

ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸੂਰ ਮੇਰਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਗਵਾਇਆ ਜਾਵੇ :

ਜਦ ਮੌਤ ਨੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਕ ਪਲ ਦੇਣਾ,

ਤਾਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਹੈ ਆਪਣਾ ਕਿਉਂ ਮੌਤ ਕਰਨਾ?

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੂਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ ਉਸ ਕੋਲ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵੇਲਾ ਹੱਥੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ ॥

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਊਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ॥੧॥

ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੰਭਤੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਇਕ ਆਪੀਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ॥

ਦੁਧਾ ਬਣੀ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ॥੨॥

ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ ਅਲਾਏਸੀ॥

ਹੰਸੁ ਚਲਸੀ ਡੁੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ ਥੀਸੀ॥੩॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਫੈਸਲੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਂ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲੱਗਿਆਂ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਂ, ਸਵੈ-ਅਣਖ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜੀ ਰੱਖਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਜਰਨੈਲ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਫਿਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਕਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿਤ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਵਕਤ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਛੱਡਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਉੱਤਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੈ-ਅਣਖ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਵਕਤ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਗੜ੍ਹੀ ਵੀ ਛੱਡ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਐਸੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਬਾਹਰੀ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਯੋਧਾ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚੱਲੇ। ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਡਟਣਾ ਅਤੇ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖਲੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

‘ਨਿਮਰਤਾ’ ਅਤੇ ‘ਹਉਮੈ’ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ‘ਨਿਮਰਤਾ’ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੪੭ 'ਤੇ)

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ

—ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਇਹ ਪਾਵਨ-ਪਵਿੱਤਰ ਬਚਨ ਰਾਗ ‘ਸਿਰੀ ਰਾਗ’ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਅੰਗ ੬੨ ‘ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ੮ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਹੈ:

ਮਨ ਰੇ ਸਾਚੀ ਖਸਮ ਰਜਾਇ ॥

ਜਿਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਾਜਿ ਸੀਗਾਰਿਆ ਤਿਸੁ ਸੇਤੀ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ, ਉਸਾਰਨ, ਨਿਹਾਰਨ ਤੇ ਨਿਖਾਰਨ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੇਧਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲੰਬਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਵਡਮੁੱਲੇ ਬਚਨ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰ ਕੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ, ਨੇਕੀ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਥੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਨ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸਾਦੇ, ਦਿਲਚਸਪ ਪਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਸਰਦਾਰ ਢੰਗ ਵਿਚ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸੁਚੱਜਾ ਲੋਕ-ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਬੀਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਕ ਜ਼ਾਬਤਾਬੱਧ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਸਮਾਜ-ਉਸਰਈਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੀਂਹ ’ਤੇ

* ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਹੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਪਾਇਦਾਰ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪਾਵਨ-ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਸਾਜ ਕੇ ਭਾਵ ਬਣਾ ਕੇ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਯਤਨ, ਕੁਝ ਘਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਇਖਲਾਕ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਥੱਲੇ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੇ ਜਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੇਕ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਸੱਚ-ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਨਿਰੋਲ ਸਚਾਈ 'ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਬੇਲੋੜਾ ਹੈ, ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਜੇ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸੱਚ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਉਸ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ (ਭਾਣੇ ਨੂੰ) ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਫੋਕੀ ਸ਼ੋਹਰਤ, ਮਾਣ, ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਫ਼ਰੇਬਾਂ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ, ਕਪਟ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਪਰ ਉੱਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪਰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਵਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਸੱਚ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਿ ਹੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕਰਣਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ :

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ॥ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੁਰਬਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

ਇਸ ਸਤਿ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ (ਗੁਣ) ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ‘ਕਰਤਾ’ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਜੋ ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ ਸਾਰੀ ਨਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ:

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਉਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਹੈ ਭਾਵ ਡਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਪ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਿਰਭਉ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੩)

ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਉਹ ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਉਹ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਸਚਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਹੋਵੇ:

ਬੋਲੀਐ ਸਚੁ ਧਰਮੁ ਝੂਠੁ ਨ ਬੋਲੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਪਾਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ॥

ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਇਥੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਤੋਤਾ ਸਿਖਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਵਕਤ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਇਕ ਮਨ-ਪਰਚਾਵੇ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਤੋਤਾ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਮਾਲਕ ਘਰ ਹੈ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਕਹਿ ਦੇ, ਮਾਲਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਤੇ

ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੋਤੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮਾਲਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।” ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਤੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਆਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੱਚ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਲਕ ਘਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ। ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ’ਤੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਤੋਤੇ ’ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਤੋਤਾ ਹੁਣ ਬੇਇਤਬਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਤੋਤਾ ਉੱਡਿਆ ਤੇ ਦਰਖਤ ’ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਲਕ ਦੇ ਕਹੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਹੋਰ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ। ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਕਿਤਨਾ ਸਰਲ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ! ਸੱਚ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ’ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਰਸਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਤਨਾਉ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਦਰ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਡੰਡਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਲੀਮੀ, ਸਚਾਈ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਮੰਤਵਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ, ਇਨਸਾਫ਼ਪਸੰਦੀ, ਰਹਿਮਦਿਲੀ, ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸਵੈ-ਸੰਜਮ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ’ਤੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਨੇਕ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਫਿਰ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਸ਼ ਭਰੀਆਂ ਗੰਦਲਾਂ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੱਚੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਪਾਂਧੀ ਵਜੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡਿੱਗੇ, ਬਿਨਾਂ ਡੋਲੇ, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮੰਜ਼ਲ ’ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

‘ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸਾਧਨਾ-ਜੁਗਤਿ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਭੁੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ, ਸੁੰਦਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਭੋਗ, ਕਾਮ-ਕਲੋਲ, ਧਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਆਦਿ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਵਿਚ ਰਜੇਵਾਂ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦਾ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਕ ਰਸ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਰਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੀ ਲਿਵਲੀਨਤਾ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ॥

ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੭)

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਦਾ-ਬਿਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਿਆਸਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਕਾਰੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

‘ਅਨੰਦ’ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ‘ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ’ ਹੈ। ‘ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ’ ਨਾਲ ਮਨ ਮੌਲਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਖੇੜਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਜਦ ਤਕ ਪੰਜ ਦੂਤ—ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਬੁਝਿਆ, ਸਤਿਆ, ਮਲੀਨ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਆਤਮਕ-ਖੇੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੋਹ, ਮਾਇਆ,

*# ੬੬, ਚੰਦਰ ਨਗਰ, ਜਨਕਪੁਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧੧੦੦੫੮

ਅਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਭਵੀ-ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ, ਉਹ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਖ਼ਸਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ‘ਅਨੰਦ’ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਪਦ ‘ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ‘ਅਨੰਦ’ ਆਖਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ’ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੧੫੫੪ ਈ. ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਅਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਉਚਾਰੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਸੀਖ) ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬੋਲਦੇ ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੰਨਾ ੯੧੭ ਤੋਂ ੯੨੨ ਤਕ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ੪੦ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ੫ ਤੋਂ ੬ ਤੁਕਾਂ ਹਨ। ਪਉੜੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸੇ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਤੁਕ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੁਖ ਨਾਲ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸੁਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ।

‘ਅਨੰਦ’ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ (ਆ+ਨੰਦ+ਅਵ) ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਸ਼ਾਂਤ, ਸੁਖ, ਪ੍ਰੀਤੀ, ਆਮੋਦ, ਪ੍ਰਮੋਦ, ਹਰਸ਼ ਆਦਿ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਮ-ਸੁਖ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮ੍ਰਿਧੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਦੇ ਅਭਾਵ ਨੂੰ ‘ਅਨੰਦ’ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਭਗਤੀ

ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੱਲਭਾਚਾਰੀਆ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਤਿ-ਚਿਤ-ਅਨੰਦ ਤਿੰਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਅਨੰਦ ਹੀ ਆਕਾਰ ਸੰਪਰਕ ਤੱਤ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਰਮ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਮੋਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ‘ਪੂਰਨ ਅਨੰਦ’ ਅਵਸਥਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਿਚ ‘ਨਿਰਵਾਣ’ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮਤ ਵਿਚ ‘ਕੈਵਲਯ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਅਨੰਦ’ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਨੀ ਹੈ—ਇੰਦਰਿਆਵੀ, ਤਾਰਕਿਕ ਤੇ ਅੰਤਰ ਬੋਧੀ। ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਵੇਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਅੰਤਰਮਈ ਜਿਹੜੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਹਜ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਪਰਮ ਪਦ, ਚੌਥਾ ਪਦ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਹਜ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਤੇ ਅਨੰਦ ਇੱਕੋ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਅਨੰਦ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ੍ਰੋਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਗੁਰੂ ਇੱਕੋ ਹਸਤੀ ਦੇ ਦੋ ਗੁਣ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਅਨੰਦ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ॥
 ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ॥
 ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲਵਿਖ ਕਟੇ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਸਾਰਿਆ॥
 ਅੰਦਰਹੁ ਜਿਨ ਕਾ ਮੋਹੁ ਤੁਟਾ ਤਿਨ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸਚੈ ਸਵਾਰਿਆ॥
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਅਨੰਦੁ ਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੭)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹਰਿ-ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਭਾਗਾਂ, ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੇਲ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਹਜ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਕ ਭੁੱਖ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਣ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਹੋਣ

ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਨਿਰਮਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਯਥਾ:

ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ॥

ਬਾਹਰਹੁ ਤ ਨਿਰਮਲ ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਕਮਾਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੯)

‘ਨਾਮ’ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ
ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਗਿਆਨ ਰੂਪ
ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ
ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ
ਭਾਉ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਣਨਾ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਕੱਚੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਅਤੇ ਅਧੂਰੇ ਹਨ। ਯਥਾ:

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੂ ਨ ਜਾਣੀ॥

ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ॥੨੪॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਯਾਦ ਇਕ ਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਬਲ
ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਦ-ਸੱਤ੍ਰਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਮੰਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਯਾਦ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ
ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਸਥਿਰ ਪਦਾਰਥਾਂ
ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਯਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ’ ਤੇ ਜਿਸ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮਨ ਵਿਚ
ਟਿਕਾਉ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਰਸ, ਸੁਖ ਤੇ ਅਨੰਦ ਉਪਜੇ ਉਹ ‘ਲਿਵ’ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ
ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ
ਜਾਏ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਮਨ ਦੀ ਗਤੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ
ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਲਿਵ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ

ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਠ ਯੋਗ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਹਜ-ਯੋਗ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਣਕ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੨)

ਅੱਜ ੨੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਮਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ, ਸਦਾ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ, ਦਸਾਂ-ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੇਧ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਨਾਉਗ੍ਰਸਤ (in tension) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਵਿਚਾਰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ ਦੇ ਹਰੇਕ ਕਾਰਜ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਨਾਉ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ 'ਅਨੰਦ' ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੋਵੇਂ ਅੰਸ਼ ਹਨ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ, ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ, ਆਤਮ-ਸੰਜਮ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਵੈ-ਸਮਰਪਣ, ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ, ਹਉਮੈ ਰਹਿਤਤਾ, ਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਸਦਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

—ਡਾ. ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ(ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੧੨੬) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ) ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਨਮੇ ਵਡਾਲੀ।

ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਗਏ ਸੰਤਾਲੀ।

ਹਾੜ ਮਾਸ ਦਿਨ ਬੀਤੇ ਇੱਕੀ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰੋਂ...

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਘਰਿ

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਾ ਪੋਤਾ।

(ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ (ਵਿੱਦਿਆ) ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਤਲਵਾਰ, ਨੇਜ਼ਾ, ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ/ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਲ-ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਪ੍ਰਭੂ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਯੁੱਧ-ਵਿੱਦਿਆ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ, ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਹਿਗਲ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਵਾਈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰੀਰਿਕ ਬਣਤਰ ਏਨੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਣਾ ਛੱਡੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉੱਚਾ-ਲੰਮਾ ਕੱਦ, ਮੁੱਖੜਾ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ, ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ, ਲੰਮੀਆਂ-ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵਾਂਗ, ਰੰਗ ਕਣਕ ਵਰਗਾ, ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ, ਵੱਡੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਸਰੀਰਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ, ਹਲੀਮੀ

* ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ-੧੪੩੫੨੧

ਭਰੇ, ਹਸਮੁੱਖ, ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।

‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰੀਰਿਕ ਬਣਤਰ ਦਾ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬੁਲੰਦ ਕਦ,
ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ, ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ, ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ।
ਮੱਥਾ, ਕੰਧੇ, ਦੰਦ, ਪੱਬ, ਉੱਚੇ, ਕਣਕ ਰੰਗ,
ਹਰਨ ਨੇੜੇ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਸੂਰਬੀਰ,
ਰੂਹਾਨੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਦੋਹਾਂ ਬਾਤਾਂ ਬਲੀ,
ਸੱਚੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ, ਹਸਮੁੱਖ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣ ਸੰਯੁਕਤ,
ਰਾਜਨੀਤੀ-ਧਰਮ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਗਿਆਤ।

(ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੪੯)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਾਲਾਤ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, ਚੰਦੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਂਬੜ ਵਾਂਗ ਬਲ ਰਹੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਉਬਾਲ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਖੋਟੀ-ਨੀਯਤ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੰਗਾਰੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਆਦਿ ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨ ਲੈਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿੱਖ-ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ:

“ਅਸਾਂ ਜੋ ਸ਼ਸਤਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ, ਸੋ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ। ਸਮਾਂ ਕਲਯੁਗ ਦਾ ਵਰਤਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਅਸਾਂ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿਣਾ....।”

(ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੫੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਪਰਤਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

“ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਪਾਸ ਹੈ, ਸੋ ਦਾਨ ਕਰੇ। ਲੁੱਟੇ ਨਾ, ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਾਣ-ਜਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

(ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਿਰਜਨਾ ਅਰੰਭੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ (ਸ਼ਹੀਦੀ) ਲਹਿਰ

ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੌਜੀ-ਤਾਕਤ, ਧਰਮੀ-ਯੋਧੇ ਉਗਮੇ। ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੇ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸੱਚ-ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਿਰਬਲ, ਨਿਤਾਣੇ, ਨਿਆਸਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਵੀ ਖੌਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਬੀਜ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ (ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ) ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਛੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਇਕ ਜੋਤ-ਸਰੂਪ, ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਬਾਲਕ ਭੋਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ:

ਦਸਤਗੀਰ ਹੁਇ ਪੰਜ ਪੀਰ, ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ਅਤੋਲਾ।

ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ, ਪਾਤਿਸਾਹਾਂ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਅਛੋਲਾ।...

ਛਿਅ ਦਰਸਣੁ ਛਿਆ ਪੀੜੀਆਂ ਇਕਸੁ ਦਰਸਣੁ ਅੰਦਰਿ ਗੋਲਾ।...

ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਬਾਲਾ ਭੋਲਾ॥

(ਵਾਰ ੩੯:੩)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਅਬਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਨੱਥੂ ਮੱਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾ ਕੇ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ:

ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ ਇਕ ਮੀਰੀ ਦੀ ਇਕ ਪੀਰੀ ਦੀ।

ਇਕ ਅਜਮਤ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਜ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਖੀ ਕਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ।

ਹਿੰਮਤ ਬਾਹਾਂ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਲਖ ਬਖ਼ੀਰ ਦੀ।

ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਲ ਨਲ, ਮਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕਰੇ ਤਗੀਰ ਜੀ।

ਪੱਗ ਤੇਰੀ ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ?

ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਹੈ?” ਤਾਂ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਝੱਟ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਹਾਂ, ਇੱਕ ਸੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਤੇਰੀ ਭੈੜੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਹੈ।”

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਰਕ ਕੀਤਾ, “ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਰੁਤਬਾ ਕਿਉਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ?” ਤਾਂ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਲੇਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਵਾਸਤਵ ਮੇਂ ਉਹੀ ਬ੍ਰਹਮ

ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ”

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਮਕਬੂਲ ਇਲਾਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਜਬ ਹਮਾਰੀ ਆਠਵੇਂ ਦਿਨ, ਖੁਦਾ ਕੀ ਦਰਗਹ ਮੇਂ ਵਾਰੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਉਂਹਾਂ ਜਾ ਕਰ ਹਮ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਅਰ ਇਨਹੀ (ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ) ਕੋ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਵਾਰਤਕ)

ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਸ਼ਾਹ ਦਊਲਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦਾ ਤੇਜ ਤਪ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ- “ਨਾਨਕ ਫਕੀਰ- ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਪੀਰ”। ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਸ਼ਾਹ ਦਊਲਾ ਦੇ ਇਕ ਚੇਲੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤੀ ਵੀ ਸੀ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ, ਫੌਜਾਂ, ਲਸ਼ਕਰ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਬੰਦੂਕ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ:

ਹਿੰਦੂ ਕਿਆ ਤੇ ਪੀਰ ਕਿਆ? ਔਰਤ ਕਿਆ ਤੇ ਫਕੀਰ ਕਿਆ?

ਦੌਲਤ ਕਿਆ ਤੇ ਤਿਆਗ ਕਿਆ? ਲੜਕੇ ਕਿਆ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਕਿਆ?

ਆਰਿਫ ਕਿਆ ਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਕਿਆ? ਮਜ਼ਹਬ ਕਿਆ ਤੇ ਸੱਚ ਕਿਆ?

ਪੁਜਾਰੀ ਕਿਆ ਤੇ ਸਵਾਬ ਕਿਆ? ਮਾਰੂਥਲ ਕਿਆ ਤੇ ਆਬ ਕਿਆ?

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ:

ਪੀਰੀ ਰੱਬ ਦਾ ਦਾਨ, ਔਰਤ ਈਮਾਨ,

ਧਨ (ਦੌਲਤ) ਗੁਜਰਾਨ, ਪੁੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨ,

ਅਰਫ ਵੀਚਾਰ, ਮਜ਼ਹਬ ਸੁਧਾਰ,

ਪੁਜਾਰੀ ਆਚਾਰ, ਮਾਰੂਥਲ ਮੇਂ ਜਲ, ਕੁਦਰਤ ਕਰਤਾਰ।

ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਬਰੇਲੀ, ਹਰਦੁਆਰ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ (ਗੜਵਾਲ), ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਗਏ। ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਸੰਤ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵਰਦੀ ਤੇ ਫੌਜਾਂ, ਸ਼ਸਤਰ ਸਹਿਤ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੋ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਤਿਆਗੀ ਸੰਤ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਫੌਜਾਂ, ਘੋੜੇ, ਸ਼ਸਤਰ ਆਦਿ

ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕੈਸੀ ਸਾਧਗਿਰੀ ਹੈ?”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਫਕੀਰ ਜੀ! ਬਾਤਨ ਫਕੀਰੀ, ਜਾਹਿਰ ਅਮੀਰੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਗਰੀਬ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਭੱਖਿਆ ਕੇ ਲੀਏ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਾ ਥਾ, ਮਾਇਆ ਤਿਆਗੀ ਥੀ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਤ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਝੱਟ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਹਾਂ ਯੇ ਅੱਛਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਗਰੀਬ ਉੱਪਰ ਜੁਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਧਰਮ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਧਰਮ ਨਹੀਂ, ਅਧਰਮ ਹੈ। ਮਜ਼ਲੂਮ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣੇ (ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ) ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੀ ਗੁਰੂ (ਧਰਮੀ-ਪੁਰਸ਼) ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਇਸੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਗੁਰਮੁਖ ਲੱਭਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ। ਜੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਰਵਾਣਾ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਵਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਦੀ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤ ਵੀ ਚਲਾਈ ਸੀ।” ਸੰਤ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੋ ਨੀਵੀਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਫਕੀਰੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਘੜੇ ਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਰੱਸੀ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਕਾਲੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਮਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਹਿਰਨ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਸਤੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਤੇਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤਿਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਵਿਚ ਪੀੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਗਿਰੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਨਾਰੀਅਲ ਨੂੰ ਭੰਨਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਦੇਖੀ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਕਠੋਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹਥੌੜੇ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਜਰਵਾਣੇ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ:

ਜਿਉ ਕਰਿ ਖੂਹੁ ਨਿਕਲੈ ਗਲਿ ਬਧੇ ਪਾਣੀ।

ਜਿਉ ਮਣਿ ਕਾਲੇ ਸਪ ਸਿਰਿ, ਹਸਿ ਦੇਇ ਨ ਜਾਣੀ।

ਜਾਣ ਕਥੂਰੀ ਮਿਰਗ ਤਨਿ ਮਰਿ ਮੁਕੈ ਆਣੀ।

ਤੇਲ ਤਿਲਹੁ ਕਿਉ ਨਿਕਲੈ ਵਿਣੁ ਪੀੜੇ ਘਾਣੀ।

ਜਿਉ ਮੁਹੁ ਭੰਨੇ ਗਰੀ ਦੇ ਨਲੀਏਰੁ ਨਿਸਾਣੀ।

ਬੇਮੁਖ ਲੋਹਾ ਸਾਧੀਐ, ਵਗਦੀ ਵਾਦਾਣੀ॥

(ਵਾਰ ੩੪:੧੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਅਕੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਅਪੰਰਪਰ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਬਦਲ ਕੇ, ਦਲ ਭੰਜਨ ਗੁਰ ਸੂਰਮਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ:

ਪੰਜਿ ਪਿਆਲੇ ਪੰਜਿ ਪੀਰ, ਛਠਮੁ ਪੀਰੁ ਬੈਠਾ ਗੁਰੁ ਭਾਰੀ।

ਅਰਜਨੁ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਕੈ, ਮੂਰਤਿ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।

ਚਲੀ ਪੀੜੀ ਸੋਚੀਆ, ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵਣਿ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ।

ਦਲਿ ਭੰਜਨ ਗੁਰੁ ਸੂਰਮਾ, ਵਡ ਜੋਧਾ ਬਹੁ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।

(ਵਾਰ ੧ : ੪੮)

ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ

(ਸਫਾ ੩੨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ‘ਹਉਮੈ’ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਨੇਰੀ, ਝੱਖੜ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਉਹੀ ਰੁੱਖ ਬਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲਿਫ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਰੁੱਖ ਸਿੱਧੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਨਦੀ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਹਜਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਾਗਰ ਪੁੱਛਦਾ, “ਨਦੀਏ! ਐਨੇ ਬੂਟੇ ਬੂਟੀਆਂ ਲਿਆਵੇਂ।

ਪਰ ਨਾ ਕਦੀ ਬੈਂਤ ਦਾ ਬੂਟਾ ਏਥੇ ਆਣ ਪੁਚਾਵੇਂ।”

ਨਦੀ ਆਖਦੀ, “ਆਕੜ ਵਾਲੇ ਸਭ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਾਂ।

ਪਰ ਜੋ ਵਗੇ ਰਉ-ਰੁਖ ਨੂੰ, ਪੇਸ਼ ਨਾ ਉਸ ’ਤੇ ਜਾਵੇ।”

ਜਿਵੇਂ ਰਉ-ਰੁਖ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਉਮੈ-ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ‘ਹਉਮੈ’ ਅਤੇ ‘ਸਵੈ-ਅਣਖ’ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਵੈ-ਅਣਖ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਸਵੈ-ਅਣਖ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ’ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਉਮੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

—ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਪਰ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਉਦੈ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਇਕ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਢੁਕਵੀਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਿੰਗਾਰੂ ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਅਸਾਂ ਜੋ ਸ਼ਸਤਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ। ਸਮਾਂ ਕਲਯੁਗ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿਣਾ।” ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤਖ਼ਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰੋ ਤੇ ਯਥਾ-ਸ਼ਕਤ ਸੈਨਾ ਦਾ ਗਠਨ ਵੀ ਕਰੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਰਨੋਲਡ ਟਾਇਨਬੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਲੋਭ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਿਖਰ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਭੀੜੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ।' ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਪਿੱਛੇ ਜੱਟ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਿਸਾਨੀ ਸੰਕਟ ਹੀ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚੋਰ, ਡਾਕੂ, ਲੁਟੇਰੇ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਅਨਸਰ ਸਨ ਜੋ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਾਮੂਲੀ-ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਝਗੜਾ-ਫ਼ਸਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੋਭ-ਵੱਸ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚਲੇ ਦੰਗਾਬਾਜ਼ ਅਨਸਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਦੂਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਅਮਲ, ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਾਚਿਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਈ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸੰਗਠਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੋਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵੀ ਜਰਨੀ ਪਈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਬਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੀਣਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਰਚੀਆਂ। ੧੬੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ

ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਤਕੜੀ ਲਹਿਰ ਛੇੜ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵਚਨ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ‘ਤੁਜ਼ਕ-ਏ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਵਿਕਾਸ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਨਫਰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪਰਵਰਤਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਭਾਵ ਇਸਲਾਮੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਭਾਂਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਾਅਵਾ ਇਕ ਉਚਿਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਕਦਮ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਨ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਪਦੰਡ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਦਭਾਵਨਾ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ੁਲਮ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਰਾਜਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇਕੀ, ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਉਚ-ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੀ ਸੋਚ ਤੇ ਦੈਵੀ ਆਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ, ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ

ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣਾ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਬੇਪਤੀ ਸਹਾਰਨੀ ਪਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਕਹਿਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੇ ਅਣਉਚਿਤ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਦਸਤ-ਬਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਰ ਵਰਗੇ ਜਾਬਰ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸੋਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬੇ-ਇਜ਼ਤੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਜੀਵਨ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਕਾਰਨਾਮਾ ਦੱਸਿਆ। ਕਾਇਰਪੁਣਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਡਰ ਹੋਣ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਬੀਜ ਵਿਦਮਾਨ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੇ ਬੀਜ ਦੀ ਉਪਜ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਦੈ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਦੈਵੀ-ਰਾਜਾਧਿਕਾਰ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਸਕ ਨਿਰੁੱਕਸ਼ ਸਨ। ਪਰਜਾ ਕਰਮ-ਫਲ ਦੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੀਵੇਂ ਵਰਗ ਨੂੰ ਵਰਨ-ਆਸ਼ਰਮ-ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਬਲ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਜਥੇਬੰਦਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ

ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਈ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਸੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਤੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਨ ਹਿਤ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਤੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਜੰਗੀ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਕੋਝੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਾਹਸਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ-ਰੋਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਉਪਰਾਲਾ ਸਨ।

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਸੱਤ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਮ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰਾਮਤਾ ਫੈਲੀ ਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਾਗਵਾਦੀ ਤੇ ਭਾਂਜਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਸਨ। ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਤੇ ਦਖ਼ਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਐਸੀ ਕੋਈ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਪਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰੁੱਕਸ਼ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹੋੜੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋੜਨ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਆਪਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੱਛਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਦੈਵੀ-ਆਵੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਦੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨੇਕੀ, ਇਨਸਾਫ਼, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ-ਫੁਲਣ। ਬਦੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ

ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਦੈਵੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਰੱਬ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਦੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਨ ਦਾ ਮਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਬਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟਣ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਜਗਤ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਚਾਰੂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਖੇਤਰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣਾ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਜਾਂ ਪਾਪ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਿਆਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਕੇ ਬਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਕਿ ਅੰਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੈਵੀ-ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬਖਸ਼ੇਗਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਿੱਖ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਬਦੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਉਪਰੋਕਤ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਢੰਗ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਮੀਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸਵੈ-ਸਥਾਪਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਾਈਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਜਤਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੇ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਅੰਤਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ ਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸਿੱਖੀ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਬੇ-ਮਾਅਨੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ, ਸਮੂਹਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹਨ। ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਸੰਸਥਾਈ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ-ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। 'ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਰੱਖੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਸਮਾਨ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰ ਉੱਚਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਸੋਮੇ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਾਜ ਜਾਂ ਤਖ਼ਤ ਲਈ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਪੂਰੇ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਗਾਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਨਿਤ-ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੇਸਾਂ-ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਤੋਰੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਰਪਣ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ੪੦੦ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਜੰਗਜੂ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸੈਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਜੰਗੀ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਇਉਂ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਅਣਖ ਦੀ ਰੌਅ ਪਰਜੂਲਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੈਨਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ

ਤੇ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਈ ਲਾਸਾਨੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ। ਬਲੀ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਪੀਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੀਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦਾਅਵਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਿਵੇਂ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠਣਾ, ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਣਾ; ਨੌਬਤ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਛਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ; ਫੌਜ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਆਦਿ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਤੇ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਰਨਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸਮਝਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਰਾਜ 'ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੁਦਾਇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਜੋ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਹਿ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸਿਆਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੈਨਿਕਾਨਾ ਵਿਹਾਰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਨਾਰੀਅਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਰੀ, ਸੱਪ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਣੀ, ਹਿਰਨ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕਸਤੂਰੀ, ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਅਹਿਰਣ, ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਸ਼ਕ ਨੂੰ ਗਲ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਜੋ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਮਰਾਠਾ ਸੰਤ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦ

ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਸੰਤ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਹਉਂ ਸੁਣਿਆ ਥਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਤਿਆਗੀ ਸਾਧੂ ਥੇ। ਤੁਮ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਹੈਨ, ਘੋੜੇ ਫੌਜ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਾਵਤਾ ਹੈ, ਕੈਸਾ ਸਾਧੂ ਹੈ?” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਬਾਤਨ ਫਕੀਰੀ ਜਾਹਰ ਅਮੀਰੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਭਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਿਆ ਥਾ, ਮਾਯਾ ਤਿਆਗੀ ਥੀ।” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਉੱਤਰ ਉੱਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਯਹ ਬਾਤ ਹਮਾਰੇ ਮਨ ਭਾਵਤੀ ਹੈ।” ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ, ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਜਰਵਾਣੇ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ। ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫ਼ਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇੜੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਐਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਲਈ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਨੁਭਵ, ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਏ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਸਮਝ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ

ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ (ਡਾ.) ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਥਲ*

-ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਉਦੇਕਰਨ**

‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਅਤਿਆਚਾਰ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ‘ਸਭਿਆਚਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ’ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਭੈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਿਰਵੈਰ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : ਏਸੇ ਲਈ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ “ਜੈਸਾ ਸੇਵੈ ਤੈਸੇ ਹੋਇ” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਲਿਵ ਲਾ ਕੇ ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਦੀ ਉਹ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਭੈ ਪਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਬਾਨ ਪਦ ਵੀ^੧ :

- ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਅਤੀਤਾ ਤਿਨਿ ਜਗਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਾ॥

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਦੋਉ ਤਿਆਗੈ ਖੋਜੈ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੧੯)

- ਅਚਲ ਅਮਰ ਨਿਰਭੈ ਪਦੁ ਪਾਇਓ ਜਗਤ ਜਾਹਿ ਹੈਰਾਨੋ ॥ (ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਉੱਪਰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਅਗਲੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਲ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ (ਸ਼ਿਸ਼) ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ’ਤੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਹਿਤ ਵੀਰ ਯੋਧਾ ਵੀ। ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਲਈ ਧਰਮ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੜਨਾ-ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਸਵੀਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ

*ਟਿਵਾਣਾ ਨਿਵਾਸ, ੨੦- ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਲੋਨੀ, ਪਿੰਡੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ, ਡਾਕ. ਸੂਲਰ, ਪਟਿਆਲਾ।

** ਲੈਕਚਰਾਰ, ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ (ਲੜਕੇ), ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਯੋਧਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਬੀਰ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਆਮ ਸੰਸਾਰਕ ਲੋਕ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੌਤ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਚਾਅ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ। ਉਹ ਮਰ ਕੇ ‘ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ॥

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਜੇਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਰੱਤੀ-ਭਰ ਵੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਿੱਖੀ’ ਨੂੰ ‘ਨਿਰੰਤਰ ਯੁੱਧ’ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਤੇ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।^੨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸਿੱਖ-ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਮੂੰਹ-ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਇਕ ਲੰਮੀ ਅਟੁੱਟ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਬਾ-ਸ਼ਾਮ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਮੌਕੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਚੌਧਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਚਾਲੀਆਂ ਮੁਕਤਿਆਂ, ਹਠੀਆਂ, ਜਪੀਆਂ, ਤਪੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਿਆ, ਦੇਗ ਚਲਾਈ, ਤੇਗ ਵਾਹੀ, ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਚਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਖੋਪੜੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ!!”

ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ? ਇਹ ਹਨ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਹ ਕੈਬੋਵਾਲ ਦੇ ਦੁੱਲਟ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।”^੩ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੨੪ ਮਾਘ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਕੁੱਖੋਂ ਭਾਈ ਕਾਲੂ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਗਰ ਕਾਕੜੂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਲੈ ਆਏ ਸਨ।”^੪

ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।^੫

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਹਿੱਤ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ‘ਹੋਣਹਾਰ ਬਿਰਵਾ ਕੇ ਹੋਤ ਚੀਕਨੇ ਪਾਤ’ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਬਾਲਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ’ਤੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : “ਇਹ ਬਾਲਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ।”^੬

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਤਕ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਲੰਗਰ ਦੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ੧੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਇ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਵੈਸਾਖੀ ਮੌਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਲ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਵਿਦਵਤਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਸਿਦਕਦਿਲੀ, ਅਗਵਾਈ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਆਦਿ ਗੁਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਛਕਿਆ। ਗੁਰਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਸੂਰਬੀਰ, ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਸਫਲ ਆਗੂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੬੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਦੋਣ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਦਦ ਹਿਤ ਪੁਕਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਨਦੌਣ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਦੀਵਾਨ’ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਆਪਣੀ ਸ਼ਸਤਰੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਧੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਮਾਲੀ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਤਨਾ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਬਣ ਗਏ।”

ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਕੰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਠਿਨ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ-ਬੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾ’ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ’ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਵਾਰਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਹਿਤ-ਸੇਵਾ ਪੈਂਤੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ‘ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ’ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵੰਡ ਨਿਮਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

- ੧) ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ।
- ੨) ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ।
- ੩) ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ।
- ੪) ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ।
- ੫) ਫੁਟਕਲ ਰਚਨਾਵਾਂ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਵਾਚਕ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੁਬਾਰਾ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ‘ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ’ ਅਤੇ ‘ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ’ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾਲਸ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਰਚੀ ਉੱਪਰ ‘ਬੰਦਈ ਖਾਲਸੇ’ ਦਾ ਜੰਗੀ ਨਾਅਰਾ ‘ਫਤਹਿ ਦਰਸ਼ਨ’ ਅਤੇ ਦੂਜੀ

ਉੱਪਰ ‘ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ’ ਦਾ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ’ ਲਿਖ ਕੇ ‘ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰ ਕੇ ਆਵੇਗੀ, ਉਹ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਆਗੂ ਮਿਥਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ’ ਵਾਲੀ ਪਰਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਪਰ ਆ ਕੇ ਤਰਨ ਲੱਗੀ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ‘ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ’ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਿਪਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਪੰਥਕ ਝਮੇਲਾ ਖ਼ਤਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ ੧੭੨੧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਚੌਂਕੀਆਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਉੱਦਮ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੁਗ਼ਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ, ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗੁਣੀ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਸੋਚ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਕਾ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸਾਖੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਠ ਮੇਲੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹਰੇਕ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਇਕੱਤਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।

ਸੰਨ ੧੭੩੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੀਵਾਲੀ ਅਤਿਅੰਤ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੇਕਿਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮੇਲਾ ਲਗਵਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਮੰਨ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਟੈਕਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਇਹ ਰਕਮ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੱਸੀ ਹੈ:

“ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ (ਟਕੇ) ਰੁਪਏ ਮੇਲੇ ਦਾ ਟੈਕਸ ਮੰਗਿਆ ਜੋ ਮੇਲੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਲਾ ੧੦ ਦਿਨ ਤਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਮਿਲੀ।”^੮

ਰਕਮ ਭਾਵੇਂ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ੫ ਹਜ਼ਾਰ ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੇਲਾ-ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਉੱਪਰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ।

ਪਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਅਤਿਅੰਤ ਕਪਟੀ ਅਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ, ‘ਜਦ ਸਿੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਵਾਲੀ ਮਨਾਉਣ ਆਉਣ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?’ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚ, ਉਸ ਨੇ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਗੁਪਤ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਇਸ ਕੁਚਾਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਕੇ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣ ਯੋਗ ਰਕਮ ਇਕੱਤਰ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮੇਲਾ-ਟੈਕਸ ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਹੱਥ ਆਉਣਾ ਸੀ?

ਪਰਿਣਾਮ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਲਾ-ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ’ ਗਜਾਈ। ਫਤਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰੂਦ ਉੱਪਰ ਚਿੰਗਾਰੀ ਪੈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ—

“ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—

“ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸੈਨਾ ਭੇਜ ਕੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲੱਗਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲਾ-ਟੈਕਸ ਮੰਗਦੇ ਹੋ?”

ਪਰ ਉਹ ਨਿਆਂ ਜਾਂ ਅਸੂਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ—

“ਰਕਮ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ।”

ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਮੋਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਲਾਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਜ਼ਾਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ—

“ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ (ਅੰਗ-ਅੰਗ, ਪੋਟਾ-ਪੋਟਾ) ਕੱਟ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।”

ਫਤਵਾ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਜਲਾਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵੱਲ ਲੈ ਗਏ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰੀ ਸਿੱਖ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਏ ਤਾਂ ਜੋ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਸਕਣ। ਲੇਕਿਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ—

“ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਛੁਡਾ ਲਵੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਫਿਰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਬਦਨੀਅਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।”

ਸੰਗਤ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ—

“ਮੈਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸਰੀਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

ਤਬਹਿ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਉਨ ਸੋਂ ਕਹੀ,

‘ਤੁਮ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੋ ਜਾਨਤ ਨਹੀਂ॥੪੫॥

ਮੈਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਿਜ ਦਿਉ ਬਤਾਈਂ,
ਤਿਮੈਂ ਤਿਮੈਂ ਤੂੰ ਫੁਰੀ ਚਲਾਈਂ।
ਪਹਿਲੇ ਉਂਗਲੀਓਂ ਪੋਟੇ ਕਟਾਏ,
ਫਿਰ ਮਧ ਗੰਢੋਂ ਬੰਦ ਛੁਡਾਏ॥੪੬॥੯

ਅਰਥਾਤ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੋੜ ਕੱਟੋ, ਫਿਰ ਪਹੁੰਚਾ, ਕੂਹਣੀ ਅਤੇ ਮੋਢਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਬਾਂਹ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਟੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟੋ। ਆਪਣੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰੋ।

ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ੨੮ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੩੯ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਸਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਉੱਜਲ-ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਸਵੱਛ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਯਾਦ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ’ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਰਾਲੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ:

“ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਕ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਪਤਿਤ ਹਕੂਮਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ‘ਗੁੜ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ‘ਗੁਰ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖੀ ਅਣਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਬਰਬਰਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਤਮਕ ਬਲ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ ਤੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ, ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਜੀਵਨ-ਉਸਾਰੂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁਚੱਜੇ ਮਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਕਰਮਯੋਗੀ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਤਾ ਵੀ ਸਨ।”^{੧੦}

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਲੇਖ ਪੰਨਾ ੧.
੨. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਐਮ.ਜੀ. ਗੁਪਤਾ, ਲੇਖ 'ਸਿੱਖੀ ਨਿਰੰਤਰ ਯੁੱਧ ਹੈ', ਪੰਨਾ ੩੯.
੩. ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਾਰਚ ੧੯੬੧.
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੫੪੩.
੫. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਐਮ.ਜੀ. ਗੁਪਤਾ, ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਲੇਖ 'ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ - ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ', ਪੰਨਾ ੧੭੯.
੬. ਉਪਰੋਕਤ।
੭. ਉਪਰੋਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੮੦.
੮. ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ - ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਲੇਖ ਡਾ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ।
੯. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪੰਨਾ ੨੨੬.
੧੦. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਐਮ.ਜੀ. ਗੁਪਤਾ, ਲੇਖ 'ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ - ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ', ਪੰਨਾ ੧੭੮.

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ... (ਸਫ਼ਾ ੫੭ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਅਮਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਜਾਂ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਬਉੱਚ ਸੰਸਥਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ, ਦਲ ਖਾਲਸਾ, ਮਿਸਲਾਂ, ਗੁਰਮਤਾ ਆਦਿ ਲਈ ਇਹ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੀ ਲੱਭੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਸ. ਪ੍ਰੇਮਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੱਤ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਤਕਰੀਬਨ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਤੂਰਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਂ (੧੭੧੩ ਈ.- ੧੭੨੬ ਈ. ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਰਾਜ ਦੀ ਤਲਵਾਰ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ) ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਟਿੱਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ੧੭੨੬ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮੂ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ 'ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵੀ ਰੱਖੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਨਖਾਸ ਖਾਂ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ (ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਿਆ ਹੈ) ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ੧੭੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਖਿੱਲਤ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ੧੭੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਫਿਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮਵਰ ਸਿੰਘਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਲ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ, ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਹਲਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਅਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਲੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ (ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ) ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਮੋਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ

*ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟਿਆ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਈਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਬੇਟੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਈਆਂ।

ਇਹ ਦੇਖ-ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਅੱਗ-ਬਬੂਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ। ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰੱਖੀ, ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।”

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ (ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਮਾਮਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਸਨ) ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਚੌਧਰੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵੈਰੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ’ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ : “ਇਸ ਸਮੇਂ ਛੀਨਿਆਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਕਰਮਾ ਛੀਨਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਰਾਮਾ ਰੰਧਾਵਾ, ਜੋਧਾਨਗਰੀ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਧਰਮ ਦਾਸ ਟੋਪੀ, ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਰਨ ਦਾਸ ਹਿੰਦਾਲੀਆ, ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ, ਮੰਡਿਆਲੀ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ, ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆ ਅਤੇ ਮਜੀਠੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਕਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ-ਉਦਾਲੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਦਾ ਕੁੰਡਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁੰਡਲ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੜੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਝੁਬਾਲੀਆ ਚੌਧਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ ਕੋਲ ਨਾਕਾ ਲਗਾ ਕੇ ਮਹਿਸੂਲ (ਚੁੰਗੀ) ਉਗਰਾਹੁਣਾ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ, ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੇ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੰਗਾਨਗਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ) ਵਿਖੇ ਲੈ ਜਾਣਾ, ਪੱਟੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਜ਼ਫਰ ਬੇਗ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਗਰੀਬ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਹੀਮ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਲੜਕੀ ਖੋਹਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਆਦਿ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਾਰੇ

ਚੌਧਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ:

ਦੋਹਰਾ: ਨ੍ਰਾਬ ਮੁਲਕਯਨ ਕੋ ਪੁਛਯੋ ਰਿਜਕ ਕਹਾਂ ਤੇ ਖਾਹਿ।

ਨਹਿੰ ਉਗਰਾਹੀ ਹਲ-ਵਾਹੀ, ਨਹਿੰ ਚਾਕਰੀ ਬਣਜ ਕਮਾਹਿ॥੪॥

ਚੌਪਈ: ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜੋ ਚੜ੍ਹਤ ਚੜ੍ਹਾਵੇ, ਸੋ ਭੀ ਮੈਂ ਨੇ ਦਏ ਹਟਾਏ।

ਨਹਿੰ ਗੁਰੂਅਨ ਕੋ ਦੇਇ ਨਿਆਜ਼ (ਭੇਟਾ), ਹਟਾਇ ਦਈ ਮੈਂ ਸਿੰਘਨ ਕਾਜ॥੫॥

ਉਇ ਭੁੱਖੇ ਕਿਮ ਨਾਹਿੰ ਮਰਾਹੀਂ, ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਜਿਨ ਲਭੈ ਨਾਹੀਂ।

ਫੌਜ ਟੋਲੇ ਉਨ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਾਹੀਂ, ਖੋਜ ਟੋਲਕੈ ਮਾਰੈ ਤਾਹੀਂ॥੬॥

ਜਿਨ ਪਿੰਡਨ ਮੈ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭਯੋ, ਸੋਈ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਮੈਂ ਦਯੋ।

ਛੋਡ ਗਏ ਵੈ ਅਪਨੇ ਦੇਸ, ਭੂਖੈ ਹੋਇ ਵਟਾਵੈਂ ਭੇਸ॥੭॥

ਮੈਂ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਸਾਕ ਭੀ ਗਾਰੇ, ਖੱਡਨ ਮੈ ਤੇ ਟੋਲ ਕੱਢ ਮਾਰੇ।

ਮੁਗਲ ਬਾਜ਼ ਹੈਂ ਸਿੰਘ ਬਟੇਰੇ, ਮਾਰੇ ਮੁਗਲਨ ਨੇ ਬਹੁ ਘੇਰੇ॥੮॥

ਰਿਜਕ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਜੀਵੈ ਨਾਹੀਂ, ਉਇ ਕਿਮ ਜੀਵੈਂ ਰਿਜਕ ਬਿਨਾਹੀਂ।

ਪੱਤ ਸਾਗ ਖਾਇ ਮਨੁੱਖ ਕਬ ਜੀਵੈ, ਜੋ ਜੀਵੈ ‘ਤੁਰਨ ਜੋਗ ਕਿਮ ਥੀਵੈ’॥੯॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਚੌਧਰੀਓ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਹ ਦਾਅਵੇ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੌਣ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ? ਮੈਂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਨੇ। ਵਾਹੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ‘ਤੇ ਮੈਂ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜੀਉਂ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਜੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਛਿਲਕੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।”

ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਚੌਧਰੀ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਪਰ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਅਰਦਾਸ- ਦਰਸ਼ਨ, ਰੂਪ, ਅਭਿਆਸ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਜੰਡਿਆਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹੰਦਾਲ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ‘ਨਿਰੰਜਨੀਏ’ ਕਹਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੰਦਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ‘ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰੰਜਨ’ ਜਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ‘ਨਿਰੰਜਨੀਆ’ ਕਹਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪ ਕੇ ਮੰਜੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ

ਬੜਾ ਕੁਕਰਮੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੁ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕੇ। ਹਰਿਭਗਤ ਇਸੇ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ,” ਉੱਠ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ— ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸੁਣੋ:

ਪੂਲੇ ਵਾਰੋ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਭਗਤ ਸਦਾਵੈ ਜੋਊ,
ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਪਾਸ ਸੋਊ ਖਰਚ ਪੁਚਾਇ ਹੈ।
ਆਪ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸੈਰੈ, ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਸੂਖ ਦੈਰੈ,
ਭੁਜੇ ਚਣੇ ਚਾਬੈ ਆਪ, ਰੋਟੀ ਉਨੈ ਦਾਇ ਹੈ।
ਜਾਨਕੈ ਭਗਤ ਤਾਂਕਾ ਮਾਨਹੈ ਬਚਨ ਲੋਗ,
ਭੋਗਸ਼ਾਹੀ ਚੋਰਨ ਕੋ ਹੋਰਨ ਤੇ ਦਯਾਇ ਹੈ।
ਔਰ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਆ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਾਂਕੋ ਯਾਰ,
ਰਾਖਤ ਪਯਾਰਵੇ ਸੁਨੈਰੀਏ ਸਦਾਇ ਹੈ।
ਸਿੰਘ ਤਾਂਕੇ ਸਾਬ ਬਹੁ ਧਾੜਾ ਚੋਰੀ ਹੈ ਕਰਾਤ,
ਆਤ ਧਨ ਜੋਊ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦੈ ਜਾਇ ਹੈ॥੧੦॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਪੂਹਲਾ ਪਿੰਡ (ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਕਸੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੈ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਭੁੱਜੇ ਛੋਲੇ ਚੱਬ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਆ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਬਾਗੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਡਾਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮਾਲ-ਧਨ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਚੀ-ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਦਾ ਜਵਾਨ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਜਵਾਨ ਭੈਣ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਮਾਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਅੰਨ ਪੀਸ ਕੇ ਪਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਬਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਕੋਲ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਕੇ ਪੂਹਲੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਪੂਹਲੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ

ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਜਦ ਭੜਾਣੇ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਭੜਾਣੇ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਈ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆ:

ਅਹਿਦੀਅਨ ਕੋ ਕਛੁ ਦੇ ਕੈ ਦਾਮ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਯੋ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਾਮ।

ਭੈਣ ਸਾਥ ਥੀ ਸੋ ਫੜੀ ਆਈ, ਸੋ ਦੰਮ ਦੇ ਲੋਕਨ ਛੁਡਵਾਈ॥੩੦॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫਿਰ ਭੜਾਣੇ ਨਗਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹ ਪਾਪੀ ਉਜਾੜ ਦੇਣ। ਜਦ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਨਗਰ ਵਾਸੀ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਈਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਸੀਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰੀਏ? ਯਾਦ ਰੱਖੋ! ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਵੀ ਲਵੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਕਮ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਜਾੜ ਦੇਣਗੇ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਇਲਾਕਾ ਬਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਆਂਗਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਭੈਣ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲੱਗਣ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਐਪਰ ਵੀਰ ਵੇ, ਹੋਂਸਲਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀਂ, ਉੱਕਾ ਡਰੀਂ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣਗੇ ਉਹ।

ਇਹ ਵੀ ਚਰਜ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਤੂੰ ਸੱਚ ਜਾਣੀਂ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਵੀ ਅੱਡ ਕਰਾਉਣਗੇ ਉਹ।

ਜੀਭ ਸੜੇ ਮੇਰੀ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੀ, ਤੇਰੇ ਚਰਖੀ 'ਤੇ ਤੂੰਬੇ ਉਡਾਉਣਗੇ ਉਹ।

ਇਹ ਵੀ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਰਾਉਣਗੇ ਉਹ।

ਮੇਰਾ ਭਰਮ ਨਾ ਕਰੀਂ ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਵਾਂਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਮੇਰਾ ਨਾਲੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐਪਰ ਇਹ ਨਾ ਸੁਣਾਂ ਕਿ ਮਰਨ ਵੇਲੇ, ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਭਰਾ ਦੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਅੰਦਰ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਜ਼ਾਲਮ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ, ਤਿਉਂ-

ਤਿਉਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉੱਤੇ ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਪਿੰਡ ਆਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਚੁਗਲਖੋਰ ਨੇ ਸੂਹ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਰਖੜੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ 'ਚੋਂ' 'ਹਾਇ-ਹਾਇ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਜਪਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਚਰਖੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ! ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਅਸਾਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਹਲ-ਵਾਹੀ ਦਾ ਅਸੀਂ ਮਾਮਲਾ ਭਰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਵੀ ਛਕਾਉਂਦਾ ਏਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਦੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਅਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਆਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਵੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਚਰਖੜੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਘੁਮਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਚਰਖੜੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਹੱਡੀਆਂ-ਪਸਲੀਆਂ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਵਿਚੋਂ 'ਹਾਇ' ਨਹੀਂ ਕਹੀ, ਸਗੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਵਾਨਾ! ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਮੀਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ (ਵਿਆਹ) ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਯਾਦ ਰੱਖ! ਤੂੰ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਮਾਂ ਦਾ ਇਕੱਲਾ-ਇਕੱਲਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭੈਣ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਵੀਰ ਹੈਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਵੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ! ਨਾਲੇ ਸਿੰਘ ਬਣ ਕੇ ਤੂੰ ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਹੈ? ਤੇਰੇ ਸਾਥੀ ਤਾਂ ਮੰਦੇ ਹਾਲੀਂ ਜੰਗਲਾਂ-ਬੇਲਿਆਂ, ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਸੁੱਕੀਆਂ ਭਬਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਹੈ? ਮਾੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਫਟੇ-ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਸੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਮਾਂ ਅਤੇ ਰਕਾਬਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਪਾਟੇ ਜਿਹੇ ਕਛਹਿਰੇ ਅਤੇ ਨੀਲੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਉਦਾਲੇ ਲਪੇਟ ਕੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਪਰ ਮਾੜੀਆਂ ਢੱਠੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਟੁੱਟੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਲੀਰਾਂ ਦੇ ਮਿਆਨ ਅਤੇ ਲੀਰਾਂ ਆਦਿਕ ਗੰਢ ਕੇ ਗਾਤਰੇ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਡਰੋਂ ਮੰਦੇ ਹਾਲੀਂ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ? ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਫਿੱਡਾ ਜੈਸਾ ਟੱਟੂਆ, ਜੁਲਤੂ ਕਾ ਕਾਨੂ ਪਾਇ, ਰੱਸਤੂ ਲਗਾਮਤੂ ਤੇ ਰੱਸਤੂ ਰਕਾਬਜੂ।
ਪਾਟਿਆ ਜੈਸਾ ਕੱਛਤੂ ਤੇ ਨੀਲਤੂ ਸਾ ਚਾਦਰੂ, ਡੁੱਚੋ ਜੈਸਾ ਪੱਗਤੂ ਬਣਾਇਆ ਸਿਰਤਾਜ ਜੂ।
ਟੁੱਟਿਆ ਜੈਸਾ ਤੇਗਤੂ ਤੇ ਲੀਰਤੂ ਮਿਆਨ ਜਾਕੋ, ਗੱਠ ਸੱਠ ਗਾਤੂ ਬਣਾਇਆ ਸਬ ਸਾਜ ਜੂ।
ਨਾਮ ਤੇ ਅਕਾਲਤੂ ਸੋ ਫਿਰੈ ਬੁਰੇ ਹਾਲਤੂ ਪੈ, ਲੂਟ ਕੂਟ ਖਾਵਣੇ ਕੋ ਛਾਢੇ ਉਸਤਾਜ ਜੂ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਸੂਬੇ! ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਤਰਸ ਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਆਖ ਕਿ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾ:

ਤੂੰ ਜੇ ਹਮ ਪੈ ਹੈਂ ਮਿਹਰਵਾਨੁ, ਆਖ ਹਮੇਂ ਨ ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਨ।

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਬੜੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਅਤੇ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਸਦਕਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ-ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੇ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਂਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ? ਦੀਨੋ ਬੇਦੀਨ ਹੋ ਕੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਂਗਾ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਅਣਖ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ:

ਤਨਨੂਰੀ ਸੁਖ ਅਚਲ ਦਾਇਹੈ। ਤਾਂਕੋ ਕੈਸੇ ਤਜਯੋ ਜਾਇ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਕੇਸ ਅਮੋਲਕ ਯਾਹੈ। ਬਡੇ ਨਸੀਬਾਂ ਤੈ ਹਥ ਆਹੈ।

ਤਿਸੈ ਤਿਆਗ ਕੈ ਜੇ ਤੁਰਕ ਬਨੋ। ਪੈਹੈਂ ਦੋਜਖ ਜਹਿ ਦੁਖ ਘਨੋ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨੋ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ— ਸਿੰਘਾ! ਜਿਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਤੂੰ ਅਮੋਲਕ ਦੱਸਦਾ ਏਂ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਉਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖੀ ਤੂੰ ਕੇਸਾਂ-ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ (ਕੇਸਾਂ) ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਦਿਆਂਗਾ:

ਜਿਸ ਸਿੱਖੀ ਕੋ ਤੂੰ ਕਹਿ ਨੂਰੀ। ਤਿਸੇ ਕਰਤ ਮੈਂ ਅਬੀ ਅਧੂਰੀ।

ਸਿਖੀ ਸਿਰ ਦੇ ਬਾਲ ਤੁਮਾਰੇ। ਮਾਰ ਜੂਤੀਅਨ ਅਬੀ ਉਖਾਰੇ॥੧੫॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਜਦ ਨਵਾਬ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਬੋਲੇ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ! ਮੇਰੇ ਕੇਸ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਥ ਹੀ ਜਾਣਗੇ:

ਸਹਿਜ ਭਾਇ ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਕਹਯੋ ਕੇਸ ਜਾਂਹਿ ਸਿਰ ਸੰਗ।

ਤੁਮਕੋ ਆਗੇ ਲੇ ਚਲੋਂ, ਜੂਤੇ ਮਾਰ ਨਿਸੰਗ॥੧੬॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਫਿਰ ਮੋਚੀ ਸੱਦ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਰੰਬੀ ਨਾਲ ਉਤਾਰ ਦਿਉ:

ਤਬ ਨਵਾਬ ਬਹੁ ਕ੍ਰੋਧਹਿ ਭਰਾ, ਸੋਊ ਹੁਕਮ ਉਨ ਮੋਚੀਅਨ ਕਰਾ॥੧੮॥

ਇਸਕੀ ਖੋਪਰੀ ਸਾਥੇ ਬਾਲ, ਕਾਟ ਉਤਾਰੋ ਰੰਬੀ ਨਾਲ।

ਤਬੈ ਕਸਾਇਨ ਵੈਸੀ ਕਰੀ, ਕਰ ਪੈਨੀ ਸਿਰ ਰੰਬੀ ਧਰੀ॥੧੯॥

ਦੋਹਰਾ: ਪੈਨੀ ਥੀ ਰੰਬੀ ਕਰੀ, ਧਰ ਮੱਥਯੋਂ ਦਈ ਦਬਾਇ।

ਮੱਥੇ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਤਾਈਂ ਗਿਚੀਉਂ ਦਈ ਪੁਟਾਇ॥੨੦॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਜਲਾਦ ਮੋਚੀਆਂ ਨੇ ਰੰਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਮੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਸੀਅ ਤੱਕ ਨਾ ਕਹੀ। ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ, ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਡੋਲ ਸ਼ਾਂਤਚਿੱਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ:

ਦੋਹਰਾ: ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖਨ ਹੁਤੀ ਤਾ ਮੇਂ ਦੀਨੋ ਪਾਇ।

ਜਬ ਨਿਕਸੈਗੇ ਪ੍ਰਾਣ ਇਸ, ਤਬ ਤੁਮ ਦਯੋ ਫੁਕਾਇ॥੨੫॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਦੋਹਰਾ: ਠਾਰਾਂ ਸੈ ਦੁਇ ਸਾਲ ਪਰ ਬੀਤੇ ਬਿਕ੍ਰਮਾਰਾਇ।

ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਤਬ ਲੈ ਤੁਰਯੋ ਜੂਤ ਜੁ ਤਿਹ ਸਿਰ ਲਾਇ॥੧੬॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕ੍ਰਿਤ ਗਿ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੭੮ 'ਤੇ)

ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ

—ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਰਫਾਂ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀਆਂ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਅੱਜ ਜੱਗ-ਜਾਹਰ ਹਨ। ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰਪਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਸਗੋਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਅਹਿਮ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਵੇਂ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ ੨੦੦੪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ—ਧਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਸਤਾਰ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘੋਰ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਖੈਰ! ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦਸਤਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਦਾ ਹੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਵਾਸੂ) ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਏ, ਵੈਰੀ ਸਦਾ ਈ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਰਹੇ।

ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪੱਗ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ।

ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾ ਕੇ, ਝਾੜੀ-ਝਾੜੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਰਹੇ।

ਰਹੇ ਘਰ ਸਾਡੇ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਅੱਖੇ ਤੋਂ ਅੱਖਾ ਕਾਜ ਕੀਤਾ।

ਪਸ਼ੌਰ, ਬਨੂੰ, ਕੁਹਾਟ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਾਈਂ, ਸਾਡੀ ਏਸ ਦਸਤਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਹਿਨ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਪੱਤਰ, ਡਰਾਈਵਿੰਗ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਡਾਂ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦਸਤਾਰ ਵਾਲੀ ਫੋਟੋ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

* ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਅਧਿਐਨ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ੧੯੧੪ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹ ਟੋਪ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਟੋਪ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਹ ਟੋਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਕੇ ਜੰਗ-ਏ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਨਾਸਿਬ ਧਨ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਰਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਜੂਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ੧੦੦੦੦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ੨੫ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੮੧ ਦੇ ਯੂ.ਐਨ.ਓ. ਜਨਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀ ਘੋਰ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਇਸ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੩ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੦੪ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਵਾਲੀਸਪਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਾਜਬ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ੮ ਮਾਰਚ, ੨੦੦੪ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਲਕ ਫੈਰੀ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਫਦ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ੩ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੦੪ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਯੂ.ਐਨ.ਓ. ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਜਨਰਲ; ੧੨ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੦੪ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ; ੨੬ ਮਈ, ੨੦੦੫ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ, ੨੮ ਮਈ; ੨੦੦੫ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ

ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ; ੭ ਜੂਨ ਤੇ ੧ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੦੫ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ੨੭ ਸਤੰਬਰ, ੨੦੦੬ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਫਰਾਂਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਪਰ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਾਮੋਸ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੱਦ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਆਖਰ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਮਾਰਚ ੨੦੦੭ ਵਿਚ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਹੁਣ 'ਸਿੰਘ ਲੀਗਲ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ' ਵੱਲੋਂ ਲਗਜ਼ਮਬਰਗ ਸਥਿਤ 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੋਰਟ ਆਫ ਜਸਟਿਸ' ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਯੂਰਪੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਸਟਾਰਸਬਰੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਜੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਸਤਾਰਾਂ ਨਾ ਸਜਾਉਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੇਸ ਅਤੇ ਜੂੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਰਵੱਈਆ ਤੁਰੰਤ ਬਦਲਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ੨੮ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੭੫; ੨੩ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੭੬; ੧੬ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੭੬; ੫ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੭੬ ਅਤੇ ੨੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੭੬ ਨੂੰ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬਹਿਸਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਖਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਲਗਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਣਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੱਤਰ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ੮ਵੀਂ ਆਰਮੀ ਦੇ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (ਜੌਹਲ) ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਤੇ ਗਏ ਤਮਗੇ ਸਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਇਲ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਲੀਜ਼ਨਜ਼ ਹਾਲ ਵੈਨਕੂਵਰ ਬੀ.ਸੀ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੋਰੇ ਸਾਥੀ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸਤਾਰ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੰਬੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਲੀਜ਼ਨ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਅਣਗਿਣਤ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੀਜ਼ਨ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫਰਾਂਸ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਤੇਜ਼ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰਦਿਆਂ ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਲੈ ਹੀ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਫਰਾਂਸ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਵਰਤੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਸਫਾ ੭੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਭਾਵ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੮੦੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲੱਗਣ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਰੰਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚਰਦਾ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਗੱਲ ਆਖਰੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਤਾਈਂ ਲੋਕੋ ਆਖ ਦੇਣਾ, ਤੇਰਾ ਵੀਰ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨ ਵਾਰਸੋ! ਸੰਭਾਲੋ ਕੇਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਨੂੰ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਇਕ ਅਦੀਬ ਦੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਨੇ :

ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਸਿੰਘਾ? ਜ਼ਰਾ ਹੋਸ਼ ਕਰ।

ਤੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣਾ ਤੇ ਕੁਝ ਸੰਕੋਚ ਕਰ।

ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾ ਗਏ।

ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਈ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ?

ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਏ ਮੌਕਾ ਫਿਰ ਵੇਲੇ ਦਾ, ਗੌਰ ਕਰ।

ਤੱਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਲਈ,

ਛੱਡ ਬੇਮੁਖੀ, ਨਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਐਵੇਂ ਮਖੌਲ ਕਰ।

ਨਲੂਏ ਵਾਲੀ ਤੇਰੀ ਅਣਖ ਕਿੱਧਰ ਹੈ ਚਲੀ ਗਈ?

ਸੰਭਾਲ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ, ਐਨਾ ਨਾ ਮਖੌਲ ਕਰ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ

-ਸ. ਹਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰ*

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ‘ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ’ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਧਾਰਦੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਹੀ ਕਿਉਂ ਇਸ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ, ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ, ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੀ ਨੇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਧਰਮ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਜ਼ੁਲਮ-ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਇੰਨਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀ ਕਦੀ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾ ਸਕਦੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਲਿਖਤ “ਸਾਹਿਬੇ-ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ” ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ੩੫੦ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਅਧੀਨ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ, ਭਰਮ, ਵਹਿਮ, ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਮੰਨੂੰ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੌਮੀ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੌਮੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਜਾਤੀ ਭੇਦ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਇਤਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਫ਼ਿਰਕਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਢਾਈ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਲੱਗ ਪਏ।”

“ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ।

ਬੜੀਆਂ ਬੇਸ਼ਰਮ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾਹੀਣ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਤੇ ਗਹਿਣਾ-ਗੱਟਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੁੱਟਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਮਹੱਲੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਣਗਿਣਤ ਨਰ-ਨਾਰੀ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦੋ-ਦੋ ਦੀਨਾਰ ਤੋਂ ਨਿਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵੇਚਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਖੋਹ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਾਈ। ” ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਫ਼ਿਰਕਾ ਜਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਜੇਤੂਆਂ ਤੇ ਹਾਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਣਾ ਵਧੇ।

ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦਾਹਿਰ ਵਾਲੀਏ ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੋਂ ਦਾ ਉਹ ਆਪ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕੀਤਾ।

ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੇ ਮੇਰਠ ਵਿਚ ਮਸਜਦਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।

‘ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼’ ਦੇ ਪੰਨਾ ੯ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਸਮੇਂ ਅਣਗਿਣਤ ਬੁੱਤ ਉਧਰੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ’ਤੇ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਲਹੂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਤਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਆਤੁਰ ਹੋ ਗਈ। ”

‘ਤਾਰੀਖ਼-ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਗਰਕੋਟ ਕਾਂਗੜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ”

ਗਿਆਸਦੀਨ ਨੇ ਰਾਣਾ ਮੱਲ ਭੱਟੀ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ’ਚੋਂ ਹੀ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਿਚ ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚ ੨੪ ਹਜ਼ਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਆਪਣੀ ਪੱਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਿਊਂਦੀਆਂ ਹੀ ਸੜ ਮਰੀਆਂ ਸਨ।

ਅਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਅਤੇ ਅਲਮਸਮੱਦ ਦੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਕਮਬਾਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਕਿ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ

ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੌਲਤਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਥੇ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਜਾਂ ਬਿੱਲੀ ਤਕ ਵੀ ਨਾ ਬਚੇ। ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮਰਵਾਇਆ। ”

ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਲਾਲੁਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਪਾਸ ਨੰਗੇਜ਼ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਬੱਚੇ, ਤੀਵੀਆਂ, ਮਰਦ ਤੇ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਵੰਡੀਆਂ। ”

‘ਤੁਜ਼ਕਿ ਬਾਬਰੀ’ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜੇ ਵੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ”

‘ਤਾਰੀਖ਼ ਮੀਰ ਮਾਸੂਮ’ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ -ਮੁਸਲਿਮ ਚੰਗਾ ਕੱਪੜਾ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਭੋਜਨ ਨਾ ਖਾਵੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਫੈਦ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ। ਦੋ-ਮੰਜ਼ਲਾ ਮਕਾਨ ਨਾ ਬਣਾਏ, ਸੁੰਦਰ ਲੜਕਾ ਲੜਕੀ ਨਾ ਰੱਖੇ, ਜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਮਕਾਨ, ਬਾਗ਼ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਧੀ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ”

‘ਤਾਰੀਖ਼ ਚਿਚਾਨਾਮਾਹ’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਚੈਨ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ। ” ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਮੰਤਵ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਆਇਆ— ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਾਂ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਮਤਾਹ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ। ”

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੀ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਘਿਰਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸਤੇ ਜੋੜਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਖ਼ਾਹਸ਼ਮੰਦ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਣੀਆਂ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਜੈਪੁਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

‘ਤੁਜ਼ਕਿ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ’ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: “ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ (ਅਕਬਰ) ਨੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।” ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਪਿਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।” ਪੰਨਾ ੧੧੭ ‘ਤੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।” (ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।) ਫਿਰ ਪੰਨਾ ੧੨੪ ‘ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਮੈਂ ਰਾਮ ਚੰਦ ਬੰਦੇਲਾ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ‘ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ।”

ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੰਨਾ ੧੦੭ ‘ਤੇ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ: “ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਜੀਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ‘ਭੋਲੀ’ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਖਾਣਾ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਖਾਏ।” ‘ਜਹਾਂਗੀਰ ਐਂਡ ਜੋਸੂਇਟ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜੇ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ‘ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ।”

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇਹੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ ਤੇ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ, ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉੱਤੇ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ: “ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਐਸੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਅਰੰਭਿਆ ਤੇ ਨਿਭਾਇਆ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਦਲੇਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਾ ਹੋਏ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ‘ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣ

ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਦੂ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤੇ ਕਈ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ‘ਤੁਜ਼ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੀ’ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: “ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕਿ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਹੈ, ਅਰਜਨ ਨਾਮੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪੀਰੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਲਕਿ ਮੂਰਖ ਤੇ ਬੇਅਕਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਪੁਣੇ ਦਾ ਢੋਲ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਭਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਝੂਠ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲਿਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਉਸ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਪੁਰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਝੂਠ ਦੀ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਆਂ ਜਾਂ ਉਸ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ) ਨੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵਾਂ।”

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸਰੋ ਉਸ ਰਸਤੇ ਲੰਘਿਆ। ਇਸ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ’ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ, ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਦ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨ, ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲ-ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ (ਯਾਸਾ ਰਾਹੀਂ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ) ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ।”

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵੱਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਤਸੱਦਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਏ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਫ਼ਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਕੇਵਲ ੯ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਨ, ਦੇ ਆਖਣ ’ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ’ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗ਼ਰੀਬ, ਮਜ਼ਲੂਮ ਤੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ ਅਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰ

ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ’ਤੇ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਦੁਆਰਕਾ ਤਕ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਿਚ ਉੜੀਸਾ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਢੇਰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤੀ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

ਉਹ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਜੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਜੇ ਇਕੱਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਹੀ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਰੈਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਅਰਬ ਵਿਚ ਮੇਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਰਾਨ, ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਸਲਾਮੀ ਜਬਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾ ਹਿੰਮਤ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਕਤ, ਨਾ ਹੀ ਹੌਸਲਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੂਝ, ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਬਲ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਨ-ਬਲ ਸੀ।”

“ਫਿਰ ਐਸੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਅਚਨਚੇਤ ਇਕ ਮੂਰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਨਈਆਂ ਨੂੰ ਤੂਫਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁੱਕ ਚੁਕੇ ਤੇ ਕੁਮਲਾ ਗਏ ਬਾਗ਼ ਲਈ ਉਹ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਵਰਖਾ ਤੇ ਉਜੜ ਰਹੇ ਚਮਨ ਦਾ ਮਾਲੀ ਤੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ? ਹਾਂ ਉਹ ਸਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਵੰਡਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਰੱਤ ਪਾ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਪੋਸਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ, ਚਾਰ

ਪੁੱਤਰਾਂ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹ ਫੁੱਲ ਕੀ ਸਨ? ਉਹ ਸੀ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਫੁੱਲ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਫਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਫੁੱਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਛਿਲਕਾ ਸੀ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ। ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਟਕ ਸੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਰਸ ਸੀ ਕੌਮੀਅਤ। ” ਉਹ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਹੈ:

ਨਾ ਕਹੂੰ ਅਬ ਕੀ ਨਾ ਕਹੂੰ ਤਬ ਕੀ।

ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।

ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਧਾਰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। (ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉੱਠਣੀ ਸੀ।) ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵੱਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵਰਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪੈਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ, ਹਠੀ, ਜਪੀ, ਤਪੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਵੰਡ ਛਕਿਆ, ਦੇਗ ਚਲਾਈ, ਤੇਗ ਵਾਹੀ, ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ, ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿਰਾਏ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਥਕ ਵਿਦਵਾਨ ਮਰਹੂਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਕੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਧਾਰਦੇ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਖਾੜੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਇਰਾਨ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਤੱਵ ਠੋਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੇਖੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ-੨੦

ਸੇਵਾ ਲਾਗੇ ਸੇ ਵਡਭਾਗੇ ...

-ਪ੍ਰੋ: ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ*

ਡੱਲੇ ਪਿੰਡ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀ ਮੱਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਭੱਲਾ ਦਾ ਜਾਤਿ-ਹੰਕਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸੰਨਚਿਤ ਦੋਨੋਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਿਲ ਹੀ ਚਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਰਸ਼ੀ ਨੂਰ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਗਰਜਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਆਇਆ। ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਚਰਨ ਪਰਸੇ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ, ‘ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ’:

ਮੱਲਣ ਆਨਿ ਪਰਜੋ ਗੁਰ ਸ਼ਰਨੀ। ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਪਦ, ਬਿਨਤੀ ਬਰਨੀ।

‘ਮੋਕਹੁ ਕੁਛ ਦੀਜਹਿ ਉਪਦੇਸ਼। ਜਿਸ ਤੇ ਮਿਟੈਂ ਕਲੇਸ਼ ਅਸ਼ੇਸ਼’॥੧੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੬)

ਮਿਹਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਭਾਈ! ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਸੰਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਬਣਾ ਕੇ ਛਕਾਇਆ ਕਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਿਆ ਕਰ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰ ਦੇ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨੇਤਰ ਨੀਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿ-ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ!’ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਜੋ ਤਯਾਗ ਹੰਕਾਰਾ। ਸੰਤਨ ਸੇਵੇ ਹੋਹਿ ਸੁਖਾਰਾ।

ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿ ਅਹਾਰ ਕਰਿਵਾਵਹੁ। ਚਰਨ ਪਖਾਰਹੁ ਰੁਚਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਹੁ॥੧੫॥

ਬਸਤ੍ਰ ਬਨਾਇ ਗੁਰਨ ਹਿਤ ਦੇਹੋ। ਛੁਧਤਿ ਨਗਨ ਤੇ ਆਸ਼ਿਖ ਲੇਹੋ।

ਸੱਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਹੁ ਤਜਿ ਕਾਨ। ਹੋਹਿ ਅੰਤ ਕੋ ਤੁਵ ਕੱਲਯਾਨ॥੧੬॥

(ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੭)

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਗਦਗਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪਿਰਥੀ ਮਲੁ ਤੁਲਸਾ ਭਲਾ ਮਲਣੁ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹਿਤਕਾਰੀ॥ (ਵਾਰ ੧੧:੧੬)

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ■

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਦਾ

—ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ*

ਕਰਨੀ ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਇਕ ਪੁਤਲਾ, ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ 'ਤੇ ਕਲਾ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਆਸ਼ਕ ਰੱਬ ਦਾ ਰੱਬ ਨਾਲ ਲਾ ਮੱਥਾ, ਕਮਲਾ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਸੱਭੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਜਦੋਂ ਮਾਂਦ ਪਈਆਂ, ਅੰਤ ਹਾਰ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਨੂਰੀ ਚੰਨ ਦੀ ਝਲਕ ਨਾ ਝੱਲ ਹੋਈ, 'ਬਖ਼ਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਾਤਾ' ਤਰਲੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਅੱਗੋਂ ਪਿਤਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਹੱਸ ਬੋਲੇ, 'ਦੱਸ ਨਾਮ ਕੀ ਏ ਰਿਸ਼ੀਵਾਨ ਤੇਰਾ?' 'ਲਛਮਨ ਦਾਸ ਸੀ ਰੱਖਿਆ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਜੀ ਬੰਦੀਵਾਨ ਤੇਰਾ!' ਭਰ ਕੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੰਜ ਕਿਹਾ, 'ਖੇਡਾਂ ਦੱਸ ਕੀ ਖੇਡਦਾ ਰਿਹਾ ਏਂ ਤੂੰ? ਇੱਕੋ ਹਰਨੀ ਨੂੰ ਪੀੜ ਵਿਚ ਵੇਖ ਮਰਦੀ, ਚਾਦਰ ਤਰਸ ਦੀ ਤਾਣ ਕੇ ਪਿਆ ਏਂ ਤੂੰ? ਜਿੱਥੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਹਿਰਨੀਆਂ ਜਿਥਾ ਹੋਵਣ, ਕਤਲਗਾਹ ਔਰੰਗੇ ਦੀ ਗਿਆ ਏਂ ਤੂੰ? ਤੈਨੂੰ ਪੋਹੀ ਨਹੀਂ ਗਾਊ ਗਰੀਬ ਦੀ ਆਹ, ਰਿਸ਼ੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਦੱਸ ਕੇਹਾ ਏਂ ਤੂੰ? ਲਛਮਨ ਦਾਸ ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਫਰਜ਼ ਆਪਣਾ, ਜੀਵਨ ਹੀਰੇ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟਾ ਲਿਆ ਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਮਸਤਕ ਦੀ ਬਦਲ ਤਕਦੀਰ ਦੇਂਦੀ, ਰਸਤੇ ਕਿਹੜੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਏ? ਓਧਰ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੀ ਦਾ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ, ਆਸਣ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਲਾਏ ਤਾਂ ਕੀ? ਓਧਰ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਆਰੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਨੇ, ਕੌਤਕ ਰੰਗ ਤੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਖਾਏ ਤਾਂ ਕੀ? ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਤੇਰੀ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਭੋਗੇ, ਤੈਨੂੰ ਸੁਪਨ ਸਵਰਗ ਦੇ ਆਏ ਤਾਂ ਕੀ? ਪੱਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੋਲ 'ਤੀ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ, ਮਣਕੇ ਮਾਲਾ ਦੇ ਤੂੰ ਖੜਕਾਏ ਤਾਂ ਕੀ? ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ-ਬੁੱਝਦਾ ਬਹਿ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਤੇਰੀ ਆਤਮਾ ਤੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਨਹੀਂ? ਲੱਖਾਂ ਸਾਂਗ ਉਤਾਰੇ ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ, ਇਕ ਵੀ ਅਣਖ ਦਾ ਕਰਮ ਸੁਆਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ! ਨਹੀਂ ਗੈਰਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ, ਉਹਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਰਵਾਣਾ ਵੰਗਾਰਦਾ ਏ, ਸਾਣੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੰਕਾਰੀ ਜਦ ਪਕੜ ਕੈਂਦੀ, ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਦਾ ਚੀਰ ਲੰਗਾਰਦਾ ਏ। ਜੀਉਣਾ ਕਾਹਦਾ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੀਉਣ ਹੁੰਦੈ? ਐਸੇ ਜੀਉਣ ਨੂੰ ਜੱਗ ਫਿਟਕਾਰਦਾ ਏ। ਗਰਦਨ ਕੱਟ ਸਕਦੀ ਕਦੇ ਝੁਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਮਰਦ ਜੂਝ ਕੇ ਜਨਮ ਸੰਵਾਰਦਾ ਏ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੂੰ ਰੱਖੀਂ ਤੂੰ ਯਾਦ ਮਾਧੋ! ਖੂਨ ਸਦਾ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਸੂਹੇ ਸਾਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾੜੀਆਂ ਇਹ, ਨਾਲ ਲਹੂ ਦੇ ਚੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆ! ਸੋਝੀ ਤੇ ਸੁਰਤ ਸਾਂਭੀਂ, ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਮਹਾਨ ਹੈਂ ਤੂੰ! ਨੌਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਤੇਰੇ, ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜਿੰਦ ਤੇ ਜਾਨ ਹੈ ਤੂੰ! ਚਾਦਰ ਹਿੰਦ ਬਚਾਈ ਉਸ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ, ਬੰਦਿਆ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਹੈਂ ਤੂੰ! ਰਣ ਦੇ ਵਿਚ ਸਿਰਲੱਥ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਵੀਂ, ਅਮਨ ਵਿਚ ਰਹੀਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਯਾਰ ਬਣ ਕੇ। ਲਾਜ ਪਾਲਣੀ ਵਤਨ ਦੀ ਹੋ ਮੂਹਰੇ, ਜੀਉਣਾ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਕੇ!'*

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਧੰਦੋਈ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਰੋਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ

-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਲੈਂਦਾ, ਉਹ ਮੌਤੋਂ ਡਰਦਾ ਨਹੀਂ।
ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ।
ਪੀ ਦੇ ਘੁੱਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ, ਉਹ ਬਣਦਾ ਸ਼ੇਰ ਜਿਹਾ,
ਤਾਹੀਓਂ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ, ਵੈਰੀ ਤੋਂ ਹਰਦਾ ਨਹੀਂ।

ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਦਾ, ਉਹ ਅਸਲ ਪੁਜਾਰੀ ਏ।
ਉਹਦੇ ਲਈ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ, ਇਹ ਖਲਕਤ ਸਾਰੀ ਏ।
ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਭੇਰਾ ਵੀ,
ਉਹ ਵਾਂਗ ਕਨ੍ਹਈਏ ਦੇ, ਬਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਏ।

ਉਹਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ, ਦਿੱਸਦਾ ਉਹ ਨੂਰ ਜਿਹਾ।
ਤੱਕ-ਤੱਕ ਕੇ ਵੱਲ ਜਿਸ ਦੇ, ਉਹਨੂੰ ਚੜ੍ਹੇ ਸਰੂਰ ਜਿਹਾ।
ਉਹਨੂੰ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ, ਬਸ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਂਦਾ ਏ,
ਏਸੇ ਲਈ ਮਸਤੀ ਵਿਚ, ਰਹਿੰਦਾ ਭਰਪੂਰ ਜਿਹਾ।

ਉਸ ਲਈ ਮਾਂ-ਭੈਣ ਜਿਹੀ, ਜੋ ਨਾਰ ਪਰਾਈ ਏ।
ਉਹਨੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ, ਬਸ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਏ।
ਜੇ ਕਿਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ, ਉਸ ਡੂੰਘੇ ਵੈਣ ਸੁਣੇ,
ਉਹਨੇ ਬਾਂਹ ਪਕੜੀ ਏ ਤੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਈ ਏ।

ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਮੰਗਦਾ ਏ ਸੁੱਖ ਸਦਾ।
ਉਹਨੂੰ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਦੀ ਹੀ, ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਭੁੱਖ ਸਦਾ।
ਉਹਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਰ ਵਾਸੀ, ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ,
ਉਹ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ, ਬਣ ਜਾਏ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ।

*ਵਾਰਡ ਨੰ: ੨੩, ਨੇੜੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਖੰਨਾ-੧੪੧੪੦੧ (ਲੁਧਿਆਣਾ)।

ਸ਼ਾਨ-ਏ-ਦਸਤਾਰ

-ਭਾਈ ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ*

ਕਿਉਂ ਸਿੱਖਾ ਭੁੱਲਿਆ ਫਿਰਦਾ ਏਂ, ਤੂੰ ਸ਼ਾਨ-ਏ-ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ?
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਆਖਾਂ 'ਸਰਦਾਰ' ਨੂੰ ?
 ਦਸਤਾਰ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਸਜਾਉਣੋਂ ਝੁਰਦਾ ਏਂ ?
 ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਦਾ ਏਂ ?
 ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੇਂ, ਕਿਉਂ ਰੋਲੇਂ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ?
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ . . .
 ਇਹ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਏ, ਬੰਨ੍ਹ ਤੂੰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ,
 ਰੋਹਬ ਏਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਪੈਂਦਾ, ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਸਕਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ,
 ਝੁਕਦੀ ਨਾ ਦਸਤਾਰ ਕਦੇ ਵੀ, ਤੋਫੀਕ ਇਹ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ,
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ . . .
 ਦਸਤਾਰ ਬਖਸ਼ੇ ਰੂਪ ਇਲਾਹੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ,
 ਇਹਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਅਣਖ, ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਲਾਜ ਹੈ,
 ਦਸਤਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਅੱਗੇ ਲਾਇਆ, ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ,
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ . . .
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਹ ਦਸਤਾਰ ਕਹੀ,
 ਦਾੜ੍ਹੀ, ਮੁਛ ਸਹਿਤ ਦਸਤਾਰ ਸਜੀ, ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਇਹ ਨੁਹਾਰ ਕਹੀ,
 ਜੱਗ ਨਾ ਥੱਕੇ ਸਲਾਮਾਂ ਕਰਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨੂੰ,
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ . . .
 ਕਦੇ ਸਿੱਖ ਦਸਤਾਰ ਆਪਣੀ ਨੂੰ, ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਣ ਦਿੰਦੇ,
 ਸੀਸ ਬੇਸ਼ੱਕ ਧੜ ਤੋਂ ਲਹਿ ਜਾਵੇ, ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਿੰਦੇ,
 ਦਸਤਾਰ, ਕੇਸਾਂ ਲਈ ਖੋਪਰ ਲੱਥੇ, ਕਿਉਂ ਭੁੱਲੇਂ ਸ਼ਹੀਦ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ?
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ . . .
 ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ, ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾ ਸੰਭਾਲ,
 ਚੱਲ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ, ਸਿੱਖਾ ਬਣ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਲਾਲ,
 'ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ' ਸਾਂਭ ਲੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ,
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਆਖਾਂ 'ਸਰਦਾਰ' ਨੂੰ ?

*ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫੋਨ: ੦੧੮੩-੨੨੧੦੮੯੭

ਪੰਥਕ ਧਿਰਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣ: ਨੰਦਗੜ੍ਹ

ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (੧੦ ਜੂਨ) : ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਨੇ ਸਿਰਸੇ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿਤ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪੰਥਕ ਤੇ ਪੰਜਾਬ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁਟਤਾ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿੱਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਸ ਦੰਭੀ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਦੋਖੀ ਖਿਲਾਫ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਉੱਤੇ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਦੇ ਝੂਠ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾ ਦਿਖਾਉਣ ਕਰਕੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਜਾਹਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਤਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਰਾਖੇ ਜਾਣ ਕੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਸਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ-ਮੁਕਤ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (੧੦ ਜੂਨ) : ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਕਾਸ ਮੰਚ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ-ਮੁਕਤ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮੰਚ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਮਟਾਲਾ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ

ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ੧ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ-ਮੁਕਤ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਖਾਸ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਲੋਕ ਸਿਗਰਟਾਂ ਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੈਟਰਨ 'ਤੇ ਫੌਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ-ਰਹਿਤ ਸ਼ਹਿਰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ

ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਗਰੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਹੋਏ ੧੯੮੨ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੨੦੦ ਮੀਟਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਮੀਟ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਸੀ। ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਬਾਕੂ ਅਤੇ ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਮਿਲੇਗੀ, ਉਥੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਰ ਵਧੇਗਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਾਇਆ

ਬੰਗਾ (੧੦ ਜੂਨ) : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਵਿਖੇ ਦੋ-ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਹਾਊਸ ਬਣਾ ਕੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ, ਗਤਕਾ ਖੇਡਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ।

ਉਦਘਾਟਨ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੬੦੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ 'ਏ' ਭਾਗ ਵਿਚ ਹਰਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ

ਸੀਨੀਅਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾ, ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਗਤਕਾ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ 'ਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਜੇ, ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ (ਰੋਪੜ) ਵਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਸਮੇਂ ਮਿਤੀ ੧੪-੪-੦੭ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ੧੫੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬੋਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੨ ਜੇਠ ਮਿਤੀ ੧੬-੫-੨੦੦੭ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮੇਂ ੭੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਦੇਗ-ਤੇਗ ਫਤਹਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ—ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਲਹਿਰ' ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਪੁਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਅਤੇ ਵਧ ਰਹੇ ਡੇਰਾਵਾਦ, ਪਤਿਤਪੁਣੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆਵਾਂ, ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦੀਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕੋਹੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਹਿਤ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਬੇਨਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ, ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਸਦਕਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਬ-ਆਫਿਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਇੰਚਾਰਜ ਲਗਾ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ, ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਢਾਡੀ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਭੇਜ ਕੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਜੀ ਅਤੇ ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 'ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ—ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਲਹਿਰ' ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ

ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਣਯੋਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਤ ਹਲਕੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਹੁਦੇਦਾਰ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ/ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰਾਏ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਕੇ ੧੦-੧੫ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਰਖਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ (ਮੁਹਿੰਮ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਬ-ਆਫਿਸ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਢਾਡੀ ਸਿੰਘ, ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਨਾਟਕ ਟੀਮ ਵੱਲੋਂ ‘ਸਿੰਘ ਸੁਰਮੇ’, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ‘ਹਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ’ ਜਾਂ ‘ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ’ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ਮਿੱਥੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਉੱਪਰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾ ਕੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਲੜ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਖਰੀ ਸਟੇਜ ਲਗਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਬਕਾਇਦਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸਬ-ਆਫਿਸ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ‘ਦੇਗ-ਤੇਗ ਫ਼ਤਹਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ—ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਲਹਿਰ’ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਗਵਾਈ ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸਮੁੱਚਾ ਸਟਾਫ਼ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਸਮੇਤ ਹਲਕੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੦੭ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ੨੪੧੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਬ-ਆਫਿਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੈਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੦੭ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਮਿਤੀ ੬-੫-੨੦੦੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਲੜੀਵਾਰ ਕਥਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੬੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹਰੇਕ ਐਤਵਾਰ ਅਤੇ ਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਸਾਹਿਬ ਬਠਿੰਡਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰੂਪਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੯ਵੀਂ ਢਿੱਲਵਾਂ ਵਿਖੇ ਵੀ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਬ-ਆਫਿਸ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ

ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

੧੧ ਮਈ, ੦੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਵਿਖੇ ਰੱਖੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੨੧-੦੫-੦੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਢਿੱਲਵਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ ੩੦-੫-੦੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ੨੧-੫-੦੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਢਿੱਲਵਾਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁਣੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਢਿੱਲਵਾਂ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੧-੫-੦੭ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਮਾਣਯੋਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਪੁਰ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ ੧੦ ਦਿਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਮੁਹਿੰਮ ਰਾਹੀਂ ਢਾਡੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ਮਿਤੀ ੨੦-੫-੦੭ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵੱਲੋਂ 'ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ' ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਢਿੱਲਵਾਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਖੇ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਬਾਬਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਘਾਂ ਹਲਕਾ ਮੈਂਬਰ ਭਦੋੜ, ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ.ਏ., ਸ. ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਸ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸਾਬਕਾ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਨੇ ਵੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਜੁਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਬੀਬੀ ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ੧੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਢਿੱਲਵਾਂ ਕੋਠਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਭਾਈ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਘੁੰਨਸ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੰਡੀ ਖੁਰਦ, ਭਾਈ ਮੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਿੰਡ ਕੋਠੇ ਦੁਲਮਸਰ ਮੌੜ, ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਉਗੋਕੇ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਦਰਾਜ, ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਹੰਡਿਆਇਆ, ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਭਦੋੜ, ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਰਾਜਨ ਢਾਡੀ ਰੂੜੋਕਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭਰਵਾਂ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਢਿੱਲਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਡੇਰਾ ਸੱਚਾ (ਝੂਠਾ) ਸੌਦਾ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੀ ਪੋਸ਼ਾਕ

ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਫਰਤ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਇਸੇ ਕੁਕਰਮੀ ਬੇਈਮਾਨ ਨੇ ਬਾਲਿਆ ਸੀ, ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਢਿੱਲਵਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਫ਼ਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਢਿੱਲਵਾਂ ਦੇ ੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਪਾਖੰਡੀ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਢਿੱਲਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਭੁੱਲਿਆ-ਭਟਕਿਆ ਮਨੁੱਖ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ।

ਗੁ: ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੬ਵੀਂ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹਲਕੇ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਬੰਗਾ, ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੨-੪-੦੭ ਤੋਂ ੨੯-੪-੦੭ ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੬ਵੀਂ ਜੀਂਦੇਵਾਲ (ਬੰਗਾ) ਵਿਖੇ ਅੱਠ-ਰੋਜ਼ਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ’ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੈਂਪ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਥੇ, ਭੋਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰਾਂ ਕੈਂਪ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ‘ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਡੰਮੂ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਗਿ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ (ਅਰਦਾਸੀਆ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸਰਾਮ, ਅਰਧ-ਵਿਸਰਾਮ ਆਦਿਕ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਸਥਾਰ-ਸਹਿਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤੀ ਜਥੇ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ, ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਜਥੇ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਮੂਹ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ

ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਾਨਣ ਬਿਖੇਰਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਗੁਰੂ-ਕਾਸ਼ੀ) ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਣ-ਸੰਪੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗਿ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਂਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ), ਗਿ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਮੂਹ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾਤਾਰ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ’ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗਿ. ਕੇਸ਼ਵ ਸਿੰਘ, ਗਿ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛਾਪਾ, (ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ), ਗਿ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਗਿ. ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ (ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ) ਵੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਗਿ. ਗੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ (ਗੁ: ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ ਬੰਗਾ), ਗਿ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਥਾਵਾਚਕ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੨੯-੪-੦੭ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ (ਬੰਗਾ) ਵਿਖੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਗਿ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ ਨੇ ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਰ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਜਥੇ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਰ, ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗਿ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ, ਗਿ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਗਿ. ਕੇਸ਼ਵ ਸਿੰਘ, ਗਿ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛਾਪਾ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ’ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁਖੇਮਾਜਰਾ, ਸ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ’ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੨੦੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ (ਦੇਨੋਂ ਭਾਗ) ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਸੈਂਟ, ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟਰੇਚਰ ਅਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੭-੨੦੦੭